شانۆکار

گۆڤارێکی شانۆیی وەرزییە

تیپی شانۆی ئەزمونگەری کەرکوک

دەری دەکات

ژمارە (٣) ٢٠٠٨

خاوەنی ئمتیاز:

تیپی شانۆی ئەزمونگەری کەرکوک

سەرنووسەر:

نیهاد جامی

دەستەی نوسەران:

کاردۆ

فریاد ئەحمەد

ئەدرێس:

shanokar@maktoob.com

nihadjami@hotmail.com

بەڕیوەبەری هونەری

وشیار محەمەدئەمین مستەفا

07504494416

m.wshyar@yahoo.com

مەلەفی یەکەم

شانۆی توندوتیژی

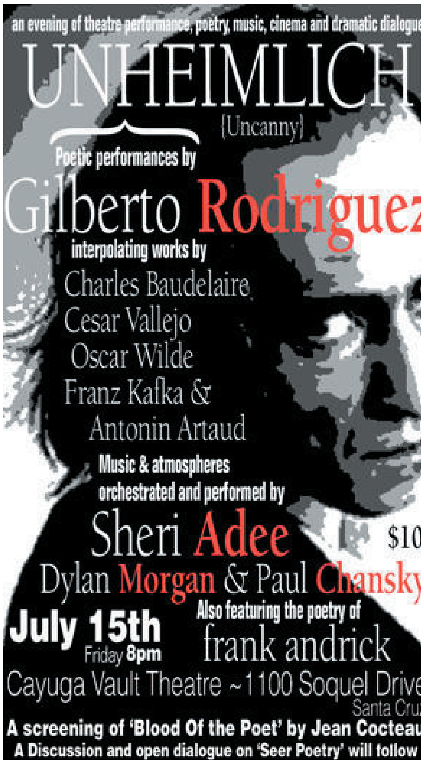

مەلەفی دووەم

شانۆ ناسی

سەرووتار

ماڵی شانۆ

نێوەندی توێژینەوەی شانۆی کولتوری

خەون بە پڕۆژەی ستراتیژی لە شانۆدا خاڵی وەرچەرخان و دەروازە و دەسپێکی کارکردنی ئێمەیە لە شانۆدا، هەمیشە خەونەکان پانتاییەکی فراوان لەکارکردنی شانۆمان بۆ بنیات دەنێن، بۆیە دەکرێ تا ئێستا بەشێك لەو پڕۆژانەی ئێمە بە ئەنجام گەیشتبن و زۆر لە خەونەکانمان هێشتا نەیانتوانیووە بێنە سەر ئەرزی واقیع، بەڵام ئێمە بە دڵنیاییەوە کاری بۆ دەکەین و هەوڵ دەدەین هەموو ئەو خەونانە لەناو نێوەندێکی توێژینەوەی شانۆی کولتوری کۆ بکەینەوە، بەواتای سنووری چالاکی ئێمە بە تیپێکی ئەزموونکاری و گۆڤارێکی شانۆیی کۆتایی نایەت، بەڵکو بوونی ماڵپەڕێکی شانۆیی وەك سەرچاوەیەکی دانسقە بۆ شانۆی ئەزموونگەری بە لێکۆڵینەوە و ڕەخنە و نووسین و ئارگۆمێنت و ئاگادار بوون لە ئەزموونە شانۆییەکان دەتوانێ بمانگەیەنێتە دوورترین مەودای جیهان و نەیەلێت دابڕێین لە ئەزموونی شانۆی جیهانی، هەروەها پڕۆژەی چاپکردنی کتێب وەك پڕۆژەیەك بۆ بنیاتنانی کتێبخانەیەکی شانۆیی، لەپاڵ دەرکردنی ڕۆژنامەیەك کە مانگی جارێك دەربچێت و هەواڵ و چالاکی و ووتاری ڕەخنەی ڕۆژنامەنووسی شانۆیی بگرێتە خۆی، هەموو ئەو کەناڵانەش لەژێر ناوی (ماڵی شانۆ. نێوەندی توێژینەوەی شانۆی کولتوری) کۆ دەکەینەوە، ئەوە پڕۆژەیەکە پێویستی بە توانای دارایی هەیە، ئەگەرچی ئەزموونی کارکردنمان ئەوەی فێر کردین کە سووربوون لەسەر خەون و پڕۆژەکان شتێ نایەلێت بەناوی مەحاڵ، تەمەنی ئێمە دوو ساڵە لەو ماوەیەدا توانیمان تیپێکی شانۆیی ئەزموونکاری و گۆڤارێکی شانۆیی دەربکەین، دیارە ئەگەر کۆسپ و تەگەرەی زۆرمان لەڕێگا نەبوایە دەمانتوانی ئەو پڕۆژەیە زۆر فراوانتر بکرێت، بەڵام نەبوونی هیچ توانایەکی دارایی زۆرجار خەونەکانی دواخستووە، ئەگەرچی بە وەرگرتنی مۆڵەتی ڕەسمی لە بەڕێوبەرایەتی گشتی ڕۆشنبیری و هونەری وەزارەتی ڕۆشنبیری هەرێمی کوردستان، وەك تیپێکی مۆڵەت پێدراو ئەوەش بۆ ئێمە هەوڵ دەدەین وەك کرانەوەی ئاسۆیەکی تر سەیری بکەین، ئاسۆیەك کە بتوانین پڕۆژەی تری تیا بکەینەوە، جگە لە پەرۆشی ئەو ئازیزانەش کە هەمیشە ویستویانە خەونەکانی ئێمە بە بەشێك لە پڕۆژەی خۆیان سەیر بکەن، ئێمە لە کاتێکدا پێدەنێینە نێو قۆناغێکی تازەی کارکردنەوە، کاتێ دوو ساڵ تەمەنی تیپەکە بە دە ئەزموونی شانۆیی و دوو ژمارە لە گۆڤاری شانۆکار بردە سەر، خۆشەویستیەکی زۆری خۆمان بۆ هەموو ئەوانە دەردەخەین کە دەیانەوێ بەشێك بن لەو پڕۆژەیە بەو شێوەیەی کە خۆیان ئارەزووی دەکەن، یا ئەوانەی ڕۆژێك لەسەرەتای ئەو پڕۆژەیە لەگەڵمان بوونە و ئێستا بەهەر هۆکارێك نەیانتوانیووە لەگەڵماندا بەردەوام بن، ئێمە خۆمان دانابڕین لەهیچ شانۆکارێکی ئەم شارە، بەڵکو بە پێچەوانەوە بڕوای تەواومان بەوە هەیە بە جیاوازی بیرکردنەوەمان و ڕەنگە جیاوازەکانی شانۆ دەتوانین پڕۆژەی جیاواز و ناتەبا لە شانۆ بخولقێنین هەر جۆرە گفتوگۆ و ڕەخنەیەکیشمان لەیەکتری هەبێت لە بەرەنجامی عیشقی قووڵمانەوە بۆ شانۆ سەرچاوەی گرتووە، لێرەوە دەبێ جدیتر و قووڵتر سەیری ڕەخنەکان بکەین و لەگەڵ یەکتریشدا لێبووردە بین تاوەکو بتوانین درێژە بە بازنەی ڕەخنە و دەیالۆگ بدەین.

تیپی شانۆی ئەزموونگەری کەرکوک

مەلەفی تیۆریی

ئەنتوان ئارتۆ: شانۆی توند و تیژی

ئارتۆ
١٨٩٦- ١٩٤٨

ئا: سەرپەرشتیاری دۆسیە

شاعیر و وێنەکێش و شانۆکارێکی فەرەنسییە، لە شاری مرسیلیا لە دایك بووە و لە (ئێڤری__سور__سین) کۆچی دوایی کردووە، ماوەیەك لە نەخۆشخانە دەروونییەکاندا ژیانی بردۆتە سەر، دوای دەرچوونی لە نەخۆشخانە دەستی کردووە بە وێنە کێشان، لە ساڵی ١٩٢٠ ڕووی کردە شاری پاریس وەك کارمەندێك لە گۆڤاری (سبەی) کاری ئەکرد،پاشان ژمارە سێی بڵاوکراوەی (شۆڕشی فەرەنسا) ی ڕادەست کرا، دوای پەیوەنیکردنی بە (لۆنی__بۆ) وە چەند ڕۆڵێکی سینەمایی بەرجەستە کرد کە گرنگترینیان ڕۆڵی (کرسیانی باوك) بوو لە فیلمی (ژان دارك) دا. ئارتۆ ژمارەیەك چامەی خۆی نارد بۆ گۆڤاری (فرەنسا) بەڵام بڵاو نەکرانەوە، تا

بیرکردنەوە و خەونەکان گەیاندییانە پرۆژەی جیاواز

لە ڕێی نامە گۆڕینەوەوە پەیوەندی بە (جاك پریڤەر)ی سەرنوسەری گۆڤارەکەوە کرد و داکۆکی لەبوونی چامەکانی خۆی کرد، ئارتۆ پێیوابوو چامەکانی پارچەیەکن و لە نەبوونەوە (عدم) هێناونی، وەلێ سەرنوسەری گۆڤارەکە هەمیشە پێداگری ئەکرد لە بڵاونەکردنەوەیان، بەڵام دواتر لە دووتوێی دیوانێکی شعریدا بە ناوی (زاری ئاسمان) ەوە بڵاوکرانەوە.

لە بارەی چامەکانییەوە ئەڵێت" ئەو پەردبوونەی نێو ئەو سیستمە بەردەوامەیە کەلە نێو بیرۆکەی مندایە، ئەو کەم وکوڕییانەی لە فۆرم دایە، تەواوی ئەوانە ناگەڕێنەوە بوکەم وکوڕی ڕاهێنانی یان کەم هۆشیاری لەو ئامرازەی کە بەکاریدێنم، هەروەك ناگەڕێنەوە بۆ سستی لە گەشە سەندنی عەقڵ، بەڵکو ئەگەڕێنەوە بۆ هەرەسهێنانی ناخ و جۆرێك لە پەرتبوونی هزر"خودی ئەو پەرتبوونەی کە لە ناخی ئارتۆدا بوو بووە مایەی ئەوەی کە لە دواییدا سوریالیزمی بە دۆخێکی نێگەتیف لە قەڵەم دا "منێك کە لە بازنەی خۆمدا لە نێو ئازار و بەدبەختیدا ژیان بەرمە سەر، ئەبێ شۆڕشی جیهان بەلای منەوە چ بایەخێکی هەبێت؟ ئەوەی من لە سوریالیزم و سوریالیستەکان دووردەکاتەوە من چەندە ڕقم لە ژیان ئەبێتەوە ئەوان هێندەی ئەو ڕقە ژیانیان خۆش دەوێت"

بەڵام ئاخۆ سۆفییەتی گوێنەدان بە ژیان لەگەڵ ئەفسونی ڕاستەقینەدا جیاوازە؟ ئەفسون ئارتۆی بەرەو ئەستێرەناسی و نهێنی ئاینەکانی خۆرهەڵات و سوپەر سروشت ئاراستە دەکرد، پێیوابوو سۆفییەتی لە ئەزموونی نێو ووشەکان دایە، "ئەوەی ئەمرۆ پێیدەڵێم سیعر، هۆشیاریەکە سەبارەت بە ئاکامی ناوەکی و دینامیك بیرۆکە" بۆیە هەوڵیئەدا لە ڕێی کۆمەڵێك وێنای ماددییەوە ئەم ئەزموونە بەرجەستە بکات. ئارتۆ بڕیاری

گەڕانەوە بەرەو سرووتە خۆرهەڵاتییەکان

لەسەر ئەوە دا کە ووشەی ڕاستەقینە ڕوون و ئاشکرا نییە، هەروەها زمانیش هەمیشە دوورە لە واقیعەوە، لێرەدا گرنگی و بایەخی بە گوزارشتی جەستە ئەدا، پێیوابوو پێویستە شانۆی (توند و تیژی) پێکهاتەی ئیستاتیکای دەنگێکی ئەفسوناوی و جوانی گوزارشت کردن بێت. ئەمەش زیاتر لە سەردەمی دامەزراندنی شانۆی (ئەلفرید جاری) نمایشی شانۆیی (خێزانی چێنچی) دا بانگەشەی بۆ دەکرد،تاکو لە ساڵی ١٩٣٨ بووە بنەمای کتێبەکەی کە بەنێوی (شانۆ و هاوشانۆ بڵاوکرایەوە).

ئارتۆ دوای گەڕانەوەی لە مەکسیك و ئاشنابوونی بە ڕێتوالی هیندییەکانی (تارا هو مارا)، سەردانی ئێرلەندای کرد و لە ماوەیەکی کورتدا لەو وڵاتە دەرکرا و ڕەوانەی نەخۆشخانەی دەروونی کرا، ماوەی ٩ ساڵ لە نەخۆشخانەکاندا ژیانی بردەسەر، کاتێکیش کە لە نەخۆشخانە هاتە دەرەوە دووچاری نەخۆشی شێرپەنجە ببوو، بۆیە هەمیشە خۆی بە قوربانی کۆمەڵگا ئەزانی، وەك مرۆڤێکی تەریك هەستی بە ئازارێکی زۆر ئەکرد، تا لە ساڵی ١٩٤٨ دا بەیەکجاری کۆچی دوایی کرد.

ژێدەر:
* أرتو/جهاد هواش
* انتوان أرتو: الرجل الذی تحول الی مسرح/ ضیاء ألاسدی

مانیفێستی دووەمی شانۆی توند و تیژیی*

ئەنتوان ئارتۆ
وەرگێڕانی: شانۆکار

لەبنەڕەتدا خەڵکی لە میانی خۆشەویستی و تاوان و مادده سڕکەرەکان و جەنگ و یاخی بوونەوە هەوڵی ئەزموونی باڵا دەدەن بۆ ژیان و گەیشتن بە دۆخێکی شاعیرانە، ئیدی ئەم دانپێدانە گەر لە ئاکامی ئاگاییەوە بێت یان نائاگایی. درووست بوونی شانۆی توند و تیژیی لەپێناو ئەوەدا بوو چەمکی ژیان بگەڕێتەوە بۆ شانۆ، بەتەواوی دۆخەکانیانەوە چ وەك سۆزداری بێت یا هەڵوەشاندنەوە، بەپێی ئەم جەخت کردنە هونەریە و ئەوپەڕی چڕکردنەوەی فاکتەرگەلی دیمەنەکان، دەبێ لە توند و تیژیی تێبگەین. ئەم توند و تیژیە لەکاتی پێویستدا دەکەوێتە کار، بەڵام بەردەوام بەو جۆرە نابێت، بۆیە دەشێ ببێتە هاوتای جۆرێك لە پاکبوونەوەی ئەخلاقی بەهێز، کە بەجۆرێك ترسی ئەوەی نابێت نرخ و بەهایەکی شایستە بە ژیان ببەخشێت.

لەڕووی تێڕوانینی ناوەڕۆکەوە

لەڕووی بیرۆکە و بابەتەوە شانۆی توند و تیژیی بابەت و بیرۆکە گەلێك هەڵدەبژێرێت کەلەگەڵ پشێوی و ناجێگیری سەردەمەکەماندا بگونجێت، ئەو نایەوێت ئەفسانەکانی مرۆڤ و ژیانی مۆدێرن بەیەکجاری بۆ سینەما جێبهێڵێت، ئەو بە شێوازی خۆی ئەو ئەرکە ئەنجام دەدات، بەجۆرێك کە هەڵوێستێکی نەیاری هەبێت بەرامبەر بە ئاراستەی جیهانی ئابوریی و سوخۆری و تەکنیکیەکان، هاوکات بایەخ دەدات بە بوارە گرنگەکان و ئەو هەست و سۆزە جەوهەریانەی کە شانۆی نوێ لەژێر پەردەی مرۆڤی ژیاری ساختەوە دەریدەخات. ئەم بیرۆکانە دەبنە گەردوونیەکی گشتگیری شیکار ئەویش بەپێی کۆنترین ئەو تێکستانەی کە لە زانستی درووست بوونی گەردوونەوە بەدەستهاتوون، بە گوێرەی تێفکرینی هەریەك لە (مەکسیکیەکان، هندستانیەکان، جووەکان، ئێرانیەکان) دوور لە مرۆڤی سایکۆلۆژی، خودان هەست و کەسێتی شیتەڵ کراو و، مرۆڤی کۆمەڵایەتی دەستەوسانی یاساکان، کە بەهۆی چەمك و ئاینەکانەوە شێواوە، شانۆی توند و تیژی بەرەو مرۆڤی گشتگیر هەنگاو دەنێت. ئەو هزر دەرووژێنێت بۆ ئەوەی ڕۆڵی خۆی ببینێت، لێرەوە خەون و خەیاڵ دێنە ئاراوە هەریەکە و بە جۆرێك. سەرباری ئەمەش پشێویە کۆمەڵایەتیە گەورەکان و ململانێی نێوان گەلان و نەتەوەکان، هەروەها هێزە سرووشتیەکان و ڕۆڵی ڕێکەوت و کاریگەری چارەنووس خۆی ئاشکرا دەکات، یان بە شێوەیەکی ناڕاستەوخۆ لەڕێی جولە و ئیمائەی کەسانێك ڕەنگە لە ڕەهەندی میتۆلۆژیەوە گەیشتبنە ئاستی خواوەندەکان و پاڵەوان و دڕندە ترسناکەکان، یاخود بە شێوەیەکی ڕاستەوخۆ لەڕێی چەند شێوازێکی ماددی کە ئامرازەکانی زانستی مۆدێرن فەراهەمی کردوون. تەواوی ئەم خوداوەند و پاڵەوانانە، ئەم دڕندە زەبەلاحانە، ئەم هێزە گەردوونیە سرووشتیانە ڕۆڵی خۆیان دەبینن بەپێی ئەو وێنانەی لە دێرینترین تێکستە پیرۆزەکان و زانستە کۆنەکانی درووست بوونی گەردوونەوە بەدەستهاتوون.

لەڕووی تێڕوانینی فۆڕمەوە

پێویستی نغرۆبوونی شانۆ لە بنەڕەتیەکانی شیعری بەرهەست کەوتووی سۆزداری و جاوید کە لەبەردەستی زۆربەی بەشەکانی (وەرگر) دایە، شیعرێکە لەمیانی گەڕانەوە بۆ میتۆلۆژیا سەرەتاییەکانەوە بەرجەستە دەبێت، ئەم پێویستیە وامان لێ دەکات داوای (دەرهێنان) بکەین، هەروەك تێکست لە ئاست ئەرکی بەرجەستە کردنی ئەو ململانێ کۆنانەی نیە، بەر لەهەموو شتێك پێویستە ئەو بیرۆکانە ڕاستەوخۆ بگوێزرێنەوە بۆ سەر شانۆ، بەرلەوەی تێکەڵ بە ووشە بکرێن، لەڕێی گوزارشت و جولەوە بەرجەستە بکرێن، بەم جۆرە دەتوانین خورافەی شانۆیی کە بەندە بە تێکست و دیکتاتۆریەتی نووسەرەوە ڕەتبکەینەوە، هەر بەم چەشنە دەگەینەوە بە درامای میللی کۆن، کە پێشتر هزر تاقی کردۆتەوە و ڕاستەوخۆ هەستی پێکردووە، هەروەها شێواندنی زمان و بەربەستەکانی ووشە تێدەپەڕێنین.

ئێمە دەمانەوێ بەر لەهەرشتێك شانۆ لەسەر نمایش پێك بهێنین، بۆیە لە بارەی پانتاییەوە بیرۆکەیەکی نوێ دەهێنینە نێو نمایشەوە، ئەویش بە پاڵپشت بە تەواوی ئاستە گونجاوەکان و سەرجەم خاڵە بینراوەکانی نێو قووڵایی و بەرزایی، لەچوارچێوەی ئەم بیرۆکەیەشدا، بیرۆکەیەکی دیکە لەبارەی (زەمەن) ەوە دەچێتە بواری جولەوە. هەر لە زەمەنێکی دیاریکراودا زۆرترین ژمارەی وێنە و واتا ماددیەکان دەخەینە سەر زۆرترین ژمارەی جولەکان، مەبەست لە وێنە و جولە بەکارهاتووەکان، بەخشینی

چێژ نیە بە چاو و گوێ، بەڵکو سوودێکی پەنهانە بۆ خۆشگوزەرانی ڕۆح، بەمجۆرە شانۆی پانتایی ئامێز تەنها لە قەبارە و ڕەهەندەکانیەوە کاری لەسەر ناکرێت، بەڵکو لە ئاستەکانی خوارووییشیەوە کاری لەسەر دەکرێت، تێکەڵ بوونی وێنە و جولەکان لە میانی پێکادانی شتەکان و ساتەکانی بێدەنگی و هاوار و ڕیتمەوە یان لەڕێی زمانێکی ماتریالی ڕەسەن و خودان هێما نەك ووشە، تێکەڵ بوونی ئەو وێنانە دەگەنە ترۆپك، هەروەك پێویستە ئەوە ڕوون بێت کە ئێمە بێدەنگی و ڕیتم و لە ڕەی ماتریالی و ئەو پشێویانەی پێکهاتەی جولەی سیمیۆلۆژین و کاریان لەسەر کراوە، تێکەڵ بە بڕی ئەو جولە و وێنانە دەکەین کە بۆماوەیەکی دیار ڕێکخراون. پاشان دەکرێ بڵێین: ڕوحی کۆنترین هیلۆگلیفیاکان سەرپەرشتی ئافەریدە کردنی ئەم زمانە شانۆییە پەتیە دەکات.
هەموو وەرگرێکی میللی هەمیشە ئارەزووی گوزارشت و وێنە ڕاستەوخۆکانی کردووە، بۆیە ووشەی قسەکەر و گوزارشتی زارەکی ئاشکرا، دەخزێتە تەواوی بەشەکانی کردەی ئاشکرای شانۆییەوە، بەجۆرێك کە ژیان ڕوو دەکاتە پشودان، و ووشیاریش دووچاری بەیەکداچوون دەبێت، وێرای ئەم مانا لۆژیکیە، ووشەکان بەواتایەکی تەعزیمی و ئەفسوناوی شیدەکرێنەوە، نەك تەنها لەبەر واتاکەی، بەڵکو لەبەر فۆرم و دەرهاوێشتە هەستەکیەکانیش.
چونکە دەرکەوتنی ورووژێنەری دڕندە زەبەلاحەکان پشێوی پاڵەوان و خوداوەندەکان، گوزارشتی هێزە پەیامبەرەکان بە شێوازە شێوەکاریەکەی، هەروەها کاریگەریەکانی پڕ لە شیعر و گاڵتە و گەپ کە کار دەکات لەسەر نانەوەی پشێوی لەنێو فۆڕمەکاندا هەوڵی خابوور کردنیان دەدات، بەپێی ئەو بنەما ئەنارشیزمیەی کە پێیوایە هەر شیعرێکی ڕەسەن کاریگەری ئەفسوناوی ڕاستەقینەی نابێت، گەردۆخێکی هیپنۆتیزم لەئارادا نەبێت، کە هزر لەگەڵ فشار خستنە سەر هەستەکان ڕاستەوخۆ کاریگەری جێدێڵێت، بەڵام کۆئەندامی دەماری لە شانۆی هەرس لە ئێستادا، واتە هەستی فیسیۆلۆژی، بەمەبەست دوور دەخرێتەوە و بۆ ئەنارشیی تاکایەتی وەرگری جێدێڵێت.
شانۆی توند و تیژی بەمەبەستی کۆنترۆڵ کردنی هەست دەیەوێ جەخت بکاتەوە لەسەر ئەو ڕێگایانەی زەمەن تاقی کردوونەتەوە، ئەم ڕێگایانەش کە پێکهاتوون

ترس وەک بەشێک لە نهێنی شانۆی ئارتۆ

لە هێزی ڕەنگ و ڕوناکی و ئەو دەنگانەی کە شەپۆڵ و لەرە و پەرچدانەوەکان بەکار دێنێت، ئیدی گەر لەنێو ڕیتمی مۆسیقادا بێت یان لە میانی ئەو دەستەواژەیەی کە دەخرێتە سەر زار، یان لە تۆنی تایبەت، یاخود لە میانی بڵاوکردنەوەی ڕوناکیدا بێت، ناتوانێت بگاتە ئەنجام گەر وەك مۆسیقا جیاوازی دەنگەکانی تێدا نەبێت، لەبڕی ئەوە دەنگەکان جیاوازیەکانیان تەنها لەتەوەری چەمکێکدا بەرتەسك بکەینەوە، هەوڵ دەدەین تێکەڵ کێشیان بکەین لە واتایەکەوە بۆ واتایەکی دیکە، لە ڕەنگەوە بۆ ژاوە ژاو، لە ووشەوە بۆ ڕوناکی، لە ئیمائەیەکی شەکاوە وە بەرەو خۆشڕەنگیەکی ڕەوان، ئەم شانۆیەی کە لەسەر ئەم شێوازە پێکدێت، لەمیانی هەڵگرتنی سەکۆوە باڵدەکێشێت بەرەو تەواوی هۆڵی شانۆ، ئەوکاتیش دیوارەکان لەسەر کوڵەکەی سوك و کەمکێش ئاوێزان دەبێت، لەنێو پۆشاکێکی تەنك و ماتریالیدا بینەر دەگرێتە خۆی و بەردەوام نوقمی دنیایەکی دەکات لە روناهی و وێنە و بزاوت و دەنگ.
ژمارەکانیش لە خودی کارەکتەرەکان پێکدێن، ئەمەش دوای ئەوەی کە دەبنە مانیکان (بووکە شووشە) ی مەزن، هەروەك لە میانی دیمەنی سرووشتی ئەو ڕوناکیە بزۆزانەوە پێکدێت

ئاۆتۆ: شانۆی یۆنانی دەبێت لەو خوێنە پیسە پاک بکرێتەوە

ئارتۆ: نە شانۆ بوونی هەیە نە سەما

کە گەمە بە شتەکان دەکەن، ئەمە سەرباری ئەو دەمامکانەی کە بەردەوام جێگۆڕکێ دەکەن. لەنێو پانتایدا پنتێکی خاڵی جێنامێنێ، ئەو کات ماوەی پشوودانیش نامێنێ، تەواوی بۆشایەکانی نێو زەین و هەستی وەرگر پڕ دەبێتەوە، ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت کە هیچ جۆرە دابڕانێك لەنێوان ژیان و شانۆ لە ئارادا نامێنێ، لەبڕی دابڕان بەردەوامی درووست دەبێ، هەر کەسێك گەر پڕۆسەی وێنەگرتنی دیمەنی فیلمێکی بینیبێ لەکاتی ئەنجامدانیدا، لەمەبەستی ئێمە دەگات، لەپێناو نمایشێکی شانۆیدا دەمانەوێ تەواوی هۆکارە ماددیەکانمان لەبەردەستدا بێت، وەك ئامێرەکانی ڕوناکی و سەرچاوەی دارایی و ئەو فاکتەرانەش کە کۆمپانیاکان ڕۆژانە بە فیرۆی دەدەن، گەرنا هەموو ئەمانەی کە ئەکتیڤ و ئەفسوناوین بەیەکجاری لەناو دەچن.

*** مانیفێستی یەکەم کاتی خۆی لەلایان گۆڤاری وەرگێران، ژمارە (١) لە فەرەنسیەوە کرابوو بە کوردی، کە ئەو گۆڤارە تەنیا دوو ژمارەی لێ دەرچوو بوو، ویستمان ئەویش لەم مەلەفە بڵاو بکەینەوە، بە ئاماژەکردن بۆ ناوی وەرگێڕ و سەرچاوەکەی، بەڵام (د. فەرهاد پیربال) سەرنووسەری گۆڤارەکە ئاگاداری کردینەوە، کە وەرگێڕی ئەو مانیفێستە ڕازی نابێت بەوەی دەقە وەرگێردراوەکەی لای ئێمە بڵاو بێتەوە، ئەوەش مافێکی هەر نووسەر و وەرگێرێکە کە ئێمە نامانەوێ مافی کەس پێشێل بکەین، بۆیە نەمانتوانی بڵاوی بکەینەوە و فریای ئەوەش نەکەوتین سەر لەنوێ بیکەینە کوردی، چونکە ئێمە دامان نابوو وەرگێڕانە فەرەنسیەکە بڵاو بکەینەوە، بەڵام ئەوە بوو ڕێگامان نەدرا ئەو کارە بکەین، بۆیە لێرەدا داوای لێبووردن لە شانۆکاران دەکەین لە نەبوونی مانیفێستی یەکەم لەم مەلەفەدا، بە هیوای ئەوەی دەرفەت هەبێت لە ژمارەکانی داهاتوودا مانیفێستی یەکەمیش بکەینە کوردی.**

شانۆ و خواوەندەکان

ئەنتوان ئارتۆ

نەهاتووم بۆئەوەی پەیامێکی سوریالیزمی ڕابگەیەنم، هاتووم بۆئەوەی بڵێم سوریالیزم لە فەرەنسادا وەك مۆدەیەك بەسەر چوو، نەك لە بەر ئەوە بەڵکو لەم وڵاتەدا زۆر شتی تریش وەك مۆدە تێپەڕکراون و لە دەرەوەی وڵات لاسایی کراوەتەوە، هەروەك بڵێی نمایندەی هزری ئەم وڵاتە بن. هەڵوێستی سوریالیزم هەڵوێستێکی نێگەتیف بوو، هەروەها هاتووم بۆئەوەی بڵێم تەواوی گەنجانی ئەم وڵاتە تینوی چارەسەری پۆزەتیڤن، دەیانەوێت چێژ بە ژیان ببەخشنەوە و تەواوی بۆچوونەکانیشیان خودی خۆیان ئەنجامی بدەن. ویست و ئارەزووی نوێی لاوانی فەرەنسا بابەتێك بتوانین لە دووتوێی کتێب و ڕۆژنامەکاندا وەك نەخۆشیەکی سەرسوڕهێنەر یان پەتایەکی سەیر کە هیچ وابەستەگییەکی بە ژیانەوە نییە لە بارەیانەوە بدوێین. پەتایەکی فیکری کۆنترۆڵی جەستەی لاوانی فەرەنسای کردووە، ناشێت وەك نەخۆشییەك دەست نیشانی بکەین، وەلێ پێداویستییەکی ترسناکیشە هەروەك یەکێکە لە تایبەتمەندیەکانی ئەم سەردەمە. ئیدی هزر تەنها هزر نییە، بەڵکو ئارەزوویەکە و ڕووەو پراکتیزەبوون ئەچێت. حاڵی حازر لە باکگراوەندی سەرجەم گۆڕانکاریە فیکریەکانی فەرەنسادا ئیرادەیەکە هەیە کە لە توانایدایە پراکتیزە بێت. کاتێك وێنەکێشی لاو (بالتوس) وێنەی ئافرەتێك دەکێشێت، ئەوە گوزارشت لە ویستی خۆی ئەکات بۆ گۆڕینی بارودۆخی ئافرەت بەپێی بیرکردنەوەکانی خۆی، ئەو لەمیانەی تابلۆکەی خۆیدا گوزارشت لە چەمکێکی ترسناك و پڕ بایەخی خۆشەویستی و ژن دەکات، دەشزانێت کە پەیڤەکانی خۆی بێ مانا نین، چونکە تابلۆکەی نهێنی جووڵە لەخۆی دەگرێت، ئەو وەك کەسێك وێنە دەکێشێت کە نهێنی بروسکەی لابێت. ئێمە نهێنی بروسکەمان پراکتیزە نەکردووە جیهانیش پێیوایە ئەمە سوژەیەکە و پەیوەندی بە زانستەوەیە، بۆیە بۆ زاناکانی بەجێدێڵت. بەڵام ڕۆژێك دادێت کەسێك نهێنییەکە پراکتیزە بکات کە دواتر دەبێتە مایەی دارمانی جیهان، ئەو کاتەش جیهان ئەکەوێتە هەڵسەنگاندنی نهێنییەکە. گەنجان داوامان لێدەکەن پەیوەندی لە نێوان نهێنی شتەکان و بەکارهێنانە هەمەجۆرەکانیان دروست بکەین. لەم وڵاتەدا بۆچوونێکی کولتوری لە ئارادایە کە لە نێوان خوێندنگاکاندا بوونی نیە، چونکە لەو دیوی ئەم بۆچوونانەدابیرۆکەیەکی ژیاری هەیە کار لەسەر بێزارکردنی خوێندنگەکان ئەکات و پرۆسەی فێرکردنیان لێدەشێوێنن، بەپیویستیشی ئەزانێت ئاگر لە خۆپیشاندانەکانی هزری مرۆڤایەتیدا ئامادەگی هەبێت. لای هەمووانیش ئاشکرایە وێنای ئەو هزرەی کە گڕی لە گەشەسەندن دایە لە شانۆدا بوونی هەیە، هەروەك پێمانوایە شانۆ تەنها بۆئەوە ئافەریدە بووە کەبەرجەستەی بکات، کەچی ئەمرۆ زۆرێك پێیانوایە شانۆ پەیوەندی بەواقیعەوە نییە،کاتێك لە بارەی شتێکەوە ئەدوێین کە حەقیقەت دەگۆڕێتە کاریکاتۆر، هەر هەموو پێیانوایە مەسەلەکە پەیوەندی بە شانۆوە هەیە، ڕاستییەکەی ئێمە لە فەرەنسادا پێمانووایە ئەرکی شانۆی ڕاستەقینە ئەوەیە حەقیقەتەکانمان بۆ ئاشکرا بکات، ئەوروپا لە دۆخێکی شارستانی هاو چەرخ دایە، دەمەوێ بڵێم زۆر ناتەندروستە، هزری گەنجی فەرەنسایش ڕوبەڕووی ئەم دۆخە شارستانییەتە پێشکەوتووە ئەبێتەوە و پێویستی بە کێسێرلینگ و سپێنگلەر نییە بۆ بەدبەخت کردنی گەندەڵی جیهانێك کە لەبارەی ژیانەوە پشت بە کۆمەڵێك بیرکردنەوەی هەڵە ئەبەستێت، کە لە سەردەمی ڕێنیسانسەوە بۆی ماوەتەوە.

پێمانوایە ژیان لە وونبوونێکی دژواردایە، بۆئەوەی هەست بەو دۆخە وونبوونە بکەین دەبێ تەنها پەنا بەرینە بەر فەلسەفەیەکی نوێ، بارودۆخەکە گەیشتۆتە ئاستێك بتوانین بڵێین گەنج بەدوای خۆشەویستیدا ئەگەڕێت، ئەمەیش لە چەندین قۆناغی دیکەی ژیاندا ڕووی داوە، بەڵام گەر بە هەڵەدا نەچووبم، لە جەوهەردا بەدوای ئەم ژیانەوە هەنگاو ئەنێت. ئەو دەیەوێت لە هۆکاری ناتەندروست بوونی ژیان بگات، ئەو فاکتەرەیش بدۆزێتەوە کە بۆتە مایەی ئەوەی تێڕوانینی خراپمان هەبێت بۆ گەنج. بۆ ئەو مەبەستەش بە تەواوی گەردووندا دەچێتەوە، دەیەوێت لە سروشت و مرۆڤ تێبگات، وێڕای ئەوەش نایەوێت لە یەك ڕووەوە بڕوانێتە مرۆڤ، بەڵکو لە تەواوی ڕووەکانەوە، نموونەی ئەمەش سروشتە، کاتێك لە بارەی سروشتەوە قسەی بۆ ئەکەین پرسیاری ئەوە دەهێنێتە ئاراوە کە ئاخۆ ئەمرۆ ئێمە بەنیازین لەبارەی چ سروشتێکەوە بدوێین، ئەو دەزانێت

هەروەك جۆن خۆی خودان سێ جیهانی لە ناو یەكترە، ئاوهاش سێ سروشتی یەك لە دوای یەك هەن، بەبۆچوونی ئیمپراتۆر (جولیان) سێ خۆر هەیە تەنها یەكێكیان ئەبینرێت، (جولیان لاپۆستان) تاوانبار نیە بەوەی نوقمی ڕوحگەرایی كرستیانی بوویێت، هەر ئەو بە یەكێك لە دوایین نوێنەرانی بواری (زانستە دێرینەكان*) دەژمێردرێت. گەنجی ئێمە زانست ئەخزێنێتە نێو سروشتەوە، هەروەها پێیوایە چەندین پۆلێنكاری دەرەكی هەیە كە دەخزێتە نێو سروشتەوە، مرۆڤیش یەكێكە لەو پۆلێنكاریانە. گەنجان دەزانن كە دەشێت شانۆ مافی ئەو بۆچوونە باڵایەی پێ ببەخشێت كە لەبارەی مرۆڤ و سروشتەوە هەیەتی. پێی وانیە ئەم تێڕوانینە باڵایەی خۆی كە لە بارەی شانۆوە دەرهەق بە ژیان ناپاكی ئەنجام دابێت، بە پێچەوانەوە پێی وایە شانۆ یارمەتی دەدات بۆ چارەسەركردنی ژیان. هەزاران شێواز هەن كە بتوانن لە میانایانەوە گرنگی بە ژیان بدەن ئینتیمایان بۆی هەبێت، ئێمە لەگەڵ دەسەوەسان بوونی ڕاشناڵەكان (عەقلانیەكان) بەرامبەر بە تەنها بۆچوونێك لە جیهانێكی ناڕێكدا، لە چیەتی تاوەری (عاجی*) یش تێنەگەیشتووین، ئێمە كۆكین لەسەر ئەوەی ڕاشناڵەكان بتوانن ئاوێتەی سەردەمی خۆیان بن، بەڵام بۆ ئەو مەبەستە هیچ ڕێگایەكی دیكەیان لە بەردەمدا نییە،جگە لەوەی كە ئەبێت ڕووبەڕوی سەردەمی خۆیان ببنەوە و لە پێناو ئاشتیدا بجەنگن.

ئێمە هۆكاری بەدبەختی ئەقڵی ئەم سەردەمە ئەگەڕێنینەوە بۆ ئەو جەهلە گەورەیەی كە هەیە، لە بەرامبەردا تەوژمێكی بەهێز هەیە دەتوانین لە میانییەوە ئەو جەهلە كەویی بكەین، مەبەستم كەویكردنێكی زانستیانەیە، ژیان بەلای ئێمەوە كەرەنتینە (محجر صحی) و نەخۆشخانە نییە، تەنانەت تاقیگەیەكیش نییە، لەلایەكی ترەوە پێموانیە بتوانرێت كولتور لە سەر ووشە و بۆچوونەكان ڕابهێنرێت، هەروەها هیچ شارستانییەك ناتوانێت لە دەرەوەی ئەم نەریتانە درێژە بە بەردەوامی خۆی بدات، بەر لەوەی لەگەڵ ئەم گەلەدا هاوسۆز بین. لەسەر ئەوە ڕێكدەكەوین سیفەتە چاكەكانی گەل كە بیرچوونەتەوە سەرلە نوێ زیندوویان بكەینەوە، بۆ ئەوەی بتوانێت هەنگاوی بەرەو پێش بنێت. كەوایە دڵێم گەنج نیگەران نییە، بەڵكو مایەی نیگەرانییە، چونكە ئەوەی كە دێتە بەرهەم لەگەڵ بیركردنەوەی ئەودا ناگونجێت، هەڵبەتە تاوانەكە ئەگەڕێنینەوە بۆ جەهلی ڕۆژگار و چاوەڕوانی شۆڕشێك دەكات بۆ لە ناو بردنی.

كاتێك گەنج بۆی ڕوون دەبێتەوە كە چینەكان توانیویانە لە ڕێی (الفا*) وە چارەسەری پەتای (كۆلێرا) بكەن، لەكاتێكدا چارەسەركردنی ئەو پەتایە لە ئەوروپا جگە

لە دایكبوونی سەرەتایەكی نوێ بۆ شانۆی ئەزموونگەری

لە ڕێگە چارەی دڕندانە و سووتاندنی تەرم، هیچ چارەسەرێکی دیکە نییە، تەنها بەوە ناوەستێت کە ئەو جۆرە پزیشکە تێکەڵ بە میدیکاڵی ئەوروپایی بکات، بەڵکو لە کەم و کورییەکانی فکری ئەوروپی تێدەفکرێت و هەوڵی دۆزینەوەی ڕێگە چارە ئەدات. گەنج گەیشتۆتە ئەوەی (چین) توانیویەتی تێگەیشتنێکی قوڵی هەبێت بۆ پەتای کۆلێرا ئەویش خودی کولتورە. چەندین نهێنی دیکەی کولتور هەن کە لە دووتوێی تێکستەکاندا نادۆزرێنەوە. هاوکات لەگەڵ بوونی کولتوری ئەوروپی کە وابەستەی تێکستی نووسراوە، وامان بە خەیاڵدا دێنێت گەر تێکستەکان لەناو بچن ئەوا ئەو کولتورەش لە ناو ئەچێت، من ئەڵێم لەبەرامبەردا کولتورێکی دیکەش هەیە کە لەناو تەنگژەیەکی تردا ژیاوە، دروست بوونی ئەم کولتورە لەناوچووەش لەسەر بیرۆکەیەکی ماتریاڵە کە (عەقڵ) بەرهەمهێنیەتی.
بەرامبەر بەمرۆڤی ئەوروپی کە تەنها ئاشنای جەستەی خۆیەتی و نەیتوانیوە خەون بە ڕێکخستنی سروشتەوە ببینێ، مرۆڤی چینی لەڕێگای عەقڵەوە دەگاتە مەعریفەی سروشت، ئەو بۆ هەڵسەنگاندنی ڕۆح لەپلەکانی چڕی و بۆشایی شارەزایی تەواوی هەیە، بەپێی پرۆسەی فیزیکی ڕۆح کە پێکهاتووە لە (٣٨٠) پۆینت. چینییەکان ئەتوانن سروشت و نەخۆشیەکانی پەنی بکەن، دەکرێ بڵێین گەیشتونەتە ئەوەی کە لە سروشتی نەخۆشییەکان بگەن.
جاکوب بۆیهیم کە تەنها باوەڕی بە ڕۆحە، هەروەك وەسفی بارودۆخی تووڕە بوونی ڕۆح دەکات لەنێو تەواوی سروشتدا، هەموو ئەمانەش جارێکی تر لە بارەی مرۆڤەوە بیرۆکەیەکی نوێمان پێدەبەخشن. دیسان کۆکین لەسەر ئەوەی هەروەك چۆن لە قۆناغی ژیاندا مرۆڤیان ناسیووە، ئەبێ ئێمەش بزانین مرۆڤ کێیە: واخەریکە ئەو لەمپەر و یاساغانە ئاشکرا ئەکەین کە لە لاین زانستێکی ترسنۆك و بودەڵەوە خراونەتە بەردەم پاشماوەکانی زانستێك کە توانای شیکردنەوەی ژیانی هەبووە. سەبارەت بە ئەوروپا شاعیر ئەو کەسەیە کە بتوانێت لە ڕێی قیژە و هاواری خۆیەوە بگاتەوە بە (ڕەشەبا)، بەڵام بەلای ئێمەوە کە تێگەیشتنێکی پێکهاتەییمان هەیە بۆ کولتور پێمانوایە پەیوەندی کردن بە قیژە و هاواری (ڕەشەبا) دووبارە دۆزینەوەی ژیانە. ئەمڕۆ لە جیهاندا ڕەوتێك لە ئارادایە داخوازییەکی کولتوری هەیە، داخوازییەك خودان بیرکردنەوەیەکی ئۆرگانی و قوڵی ئەو کولتورەیە کە لە توانستیدایە قۆناغەکانی

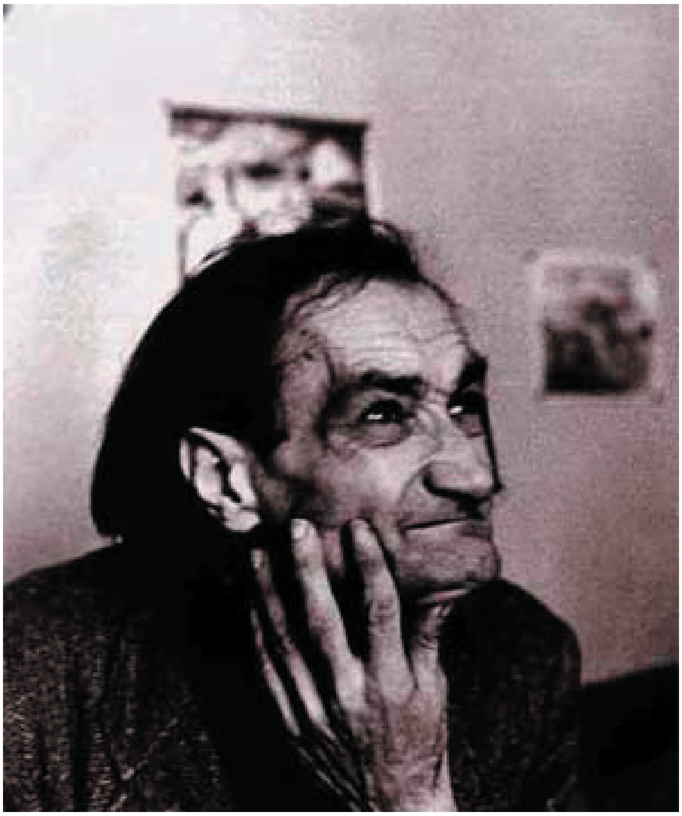

ئۆپۆ پاشای ئەلفرید گاری دەروازەی چونە نێو ئەزموونکارییەت

(فکر) شیبکاتەوە. دەزانم کولتوری ئۆرگانی کولتورێکە لەسەر بنەمای پەیوەندی نێوان هزر و ئۆرگانەکان هاتوەتە کایەوە، هەروەها ئەو هزرەی کە نوقمی ئۆرگانەکانە، بەڵام لە هەمانکاتدا کارایە. ئەم بۆچوونە کولتورێکی سپەیسی (فەزایی) لە خۆدەگرێت و ئەوەش دەڵێم کولتوری ڕاستەقینە جگە لە سپەیس ناکرێت لە هیچ شوێنێکی دیکەدا ئاشنای ببین، هەروەها کولتورێکی ئاڕاستە کراوە، شانۆش ئاراستەی کولتورێك دەکرێت کە لەنێو سپەیس دایە، مەبەست لە کولتوری هزرێکە تەنها بە هەناسە دان و هەستکردن بە ژیان لە نێو سپەیس دا ناوەستێتەوە، بەڵکو وەك بابەتی فکری خۆی داوای کۆکردنەوە و لەخۆگرتنی پێکهاتەکانی نێو سپەیس دەکات، بەڵام وەك هزرێکی جێگیری ناوەندی سپەیس، واتا دروست لە نێو پۆینتی مردوویدا. بیرۆکەی پۆینتی مردوویی سپەیس، تارادەیەك بیرۆکەیەکی میتافیزیکیە کە لە میانیەوە (هزر) گوزەر بکات، وەلێ بەبێ میتافیزیك کولتور بوونی نییە، ئەی مەبەست لە چەمکی سپەیس چیە کە لە پڕێکدا هاتە نێو کولتورەوە، گەر جەخت کردن نەبێت لەسەر هاوتابوونی

کولتور بە ژیان.
(تاوتۆ کینگ دۆلاو تسیۆ) ئەڵێت" (٣٠) تیشك بەرەو خولگە (میحور) ئەچن، بەڵام ئەو بۆشاییەی کە لە ناوەڕاستیدایە تەنها ئەو ڕێگە بە بەکارهێنانی ڕەوڕەوەکە ئەدات، هەرکات مرۆڤەکان هاوبیر بوون، ئەو کات دەشێ بڵێین ئەو هاوبیرییە بەرەو فۆڕمەیشن (تشکیل) بڕوات، بەمەرجێ لە نێو بۆشایی مردووی سپەیسدا نەبێت، کولتور بزافێکی فیکرییە لە بۆشاییەوە بەرەو فۆڕمەیشن ئەڕوات، لەوێشەوە بەرەو بۆشایی، پاشان بەرەو مەرگ، ڕۆشنبیربوون واتا سووتاندنی فۆڕمەکان لەپێناو بە دەستهێنانی ژیان. مەسەلەکەش پەیوەندی بەوەوە هەیە چۆن بتوانیت لە نێو بزاوتی بەردەوامی ئەو فۆرمانەی کە یەك لەدوای یەك تێکیان دەشکێنین بە پشتڕاستی بمێنینەوە.

مەکسیکیە کۆنەکان جگە لە هاتوچۆی نێوان مەرگ و ژیان شتێکی تریان نەزانیوە، ئەم وێستگە ناوەکییە (داخلی) ترسناکە و ئەم جموجۆڵی هەناسەدانە ئەو کولتورەیە کە لە یەککاتدا لە نێو سروشت و هزر دا جموجولّی هەیە، ئەمەش (میتا فیزیك) ە گەرچی ئێمە ناتوانین لە نێو میتا فیزیکدا بژین، بەڵام لە ڕاستیدا ئەبێ سەرلە نوێ ژیان بچێتەوە نێو میتا فیزیك، ئەمەش ئەو دۆخە دژوارەیە کە مرۆڤی ئەمڕۆی شێت کردووە، دۆخی تەواوی ئەو ڕەگەزە ڕەسەنانەیە کە بەردەوام لە یەککاتدا خۆیان لە نێوان مەرگ و ژیاندا بینیوەتەوە، بۆیە کولتور نانووسرێتەوە، هەروەك ئەفلاتون دەڵێت "ئەو ڕۆژەی کە یەکەم ووشە نووسرا هزر لە ناوچوو" نووسین واتا ڕێگە گرتن لە جمووجوڵەکانی هزر لەنێو فۆرمەکاندا، هەر لەو ڕوانگەیەوە کە نووسینەوە دەبێتە مایەی چەق بەستنی هزر لە نێو فۆرمێکدا، فۆڕمیش ئەبێتە ئەنگیزەیەك بۆ سەرهەڵدانی شێتی و دێوانەیە (الهیام)، شانۆی ڕاستەقینەش چۆن کولتور هیچ کاتێك نەچۆتە نێو پرۆسەی نووسینەوە، شانۆ هونەری سپەیسە، بەو پێیەی کە شانۆ لەسەر هەر چوار پۆینتەکەی سپەیسدا جێگیر بووە، هێندەی نەماوە بگاتەوە بە ژیان و ژیانیش وێناکانی خۆی لە نێو ئەو سپەیسەدا ئەدۆزێتەوە کە شادی تێدایە، ئەمڕۆ بزافێك لە ئارادایە هەوڵی جیاکردنەوەی شانۆ دەدات لە تەواوی ئەو شتانەی کە سپەیس نین، هەروەها هەوڵی ئەوە دەدات زمانی دەق بگەڕێنێتەوە بۆ دوتوێی کتێب، کە لە ڕاستیدا دەبوو چوارچێوەی کتێبی

بەجێ نەهێشتایە، ئەم زمانە سپەیسیەش کاردەکاتە سەر حەساسیەت و دەمارگیری و گەشە ئەدات بە پرۆسەی نمایشی خوارووی خۆی، من ناچار بەوەی جارێکی تر ئەم تیۆریە دووبارە بکەمەوە کە سەبارەت بە بوونی شانۆیە لە نێو سپەیسدا و هاوکات لە ڕێی جووڵە و دەنگەوە کاریگەری خۆی جێدەهێڵێت، لەگەڵ پڕکردنەوەی سپەیسیشدا بەدوای ژیان و هێزدا دەگەڕێت،ئەویش بەمەبەستی دەربازبوون لە پۆینتەکان، دروست وەك ئەو خاچە شەش پەلە (فرع) ە وایە، کە بە تەیمانی هەندێك لە پەرستگاکانی (مەکسیك) ەوە هەڵواسراوە، هەوەها ئەو خاچەی کە بەردەوام لە ناوەڕاستی تیمانێکی داخراودایە بە ئەندازەیەکی پەنهانی هەیە و لە بیرۆکەیەکی ئەفسووناوییەوە وەرگیراوە، مەکسیکیە کۆنەکان بۆ دروست کردنی (خاچ) لە نێو پانتاییەکی بۆشدا جێگیر ئەبوون و بە دەوری خۆیاندا بازنەیەکیان لە خاچ دروست ئەکرد، خاچی مەکسیکی سەمبولێك نییە بۆ سپەیس هەروەك زۆربەی زانایانی ئەمرۆ پێیانوایە، بەڵکو خاچێکە بۆ دۆزینەوەی ڕێگایەك بەکاردێت لە پێناو ئاوێتە بوونی ژیان بە سپەیس و جارێکی تریش دۆزینەوەی قوڵایی ژیان لە دەوری سپەیس دا، هەمیشە بۆشایی، هەمیشە ئەو پۆینتەی کە لە دەوروبەریدا ماددەکان چڕ ئەبنەوە، بۆیە خاچی مەکسیکی سومبولی ڕابوونی ژیانە، زۆرجار لە نێو (کۆدێکس) ەکاندا خواوەندەکانم بینیوە، وەی دەبینم کە ئەم خواوەندانە پێشتریش لە نێو سپەیسدا خواوەند بوونە، میتۆلۆژیای کۆدێکسەکانیش نهێنی خواوەندەکانی پاراستووە کاتێك کە لە سپەیسدا بوونە، هەروەکو کونە شادۆییەکانن بە جۆرێك کە ژیان ئەچێتەوە نێو کونەکان، ئەمەش بەدەر لە ئەدەب ئەوە ئەگەیەنێت بوونی ئەم خواوەندانە بە ڕێکەوت نییە، بەڵام لە شانۆدا چۆنە لە ژیانیشدا هەروایە، هەروەك چوار بەشەکەی هەستی مرۆڤ پڕ دەکاتەوە، لە نێو ئەو بەشانەدا هەریەك لە دەنگ و جووڵە و ئەو هەناسەیەی ژیان ئەدرکێنێت جێگای خۆیان ئەکەنەوە. کێ تا ئێستا پێیوایە هەست بە بوونی خواوەندەکان ئەکات و لە شوێنیان ئەگەڕێت، گەڕان بەدوای شوێنی خواوەند، واتە گەڕان بەدوای هێزی خواوەند، تا ئەبینە هێزێکی ئیلاهی، ئەوروپا پێیوایە ئەو خواوەندانە پەرستگارن، بەڵام هزری هیندۆسی ئەزانێت بە چ شێوازێك و لە میانەی مۆسیقای هێزییەوە هێزی خواوەندەکان ببزوێنێت، شانۆش لە ڕێگەی

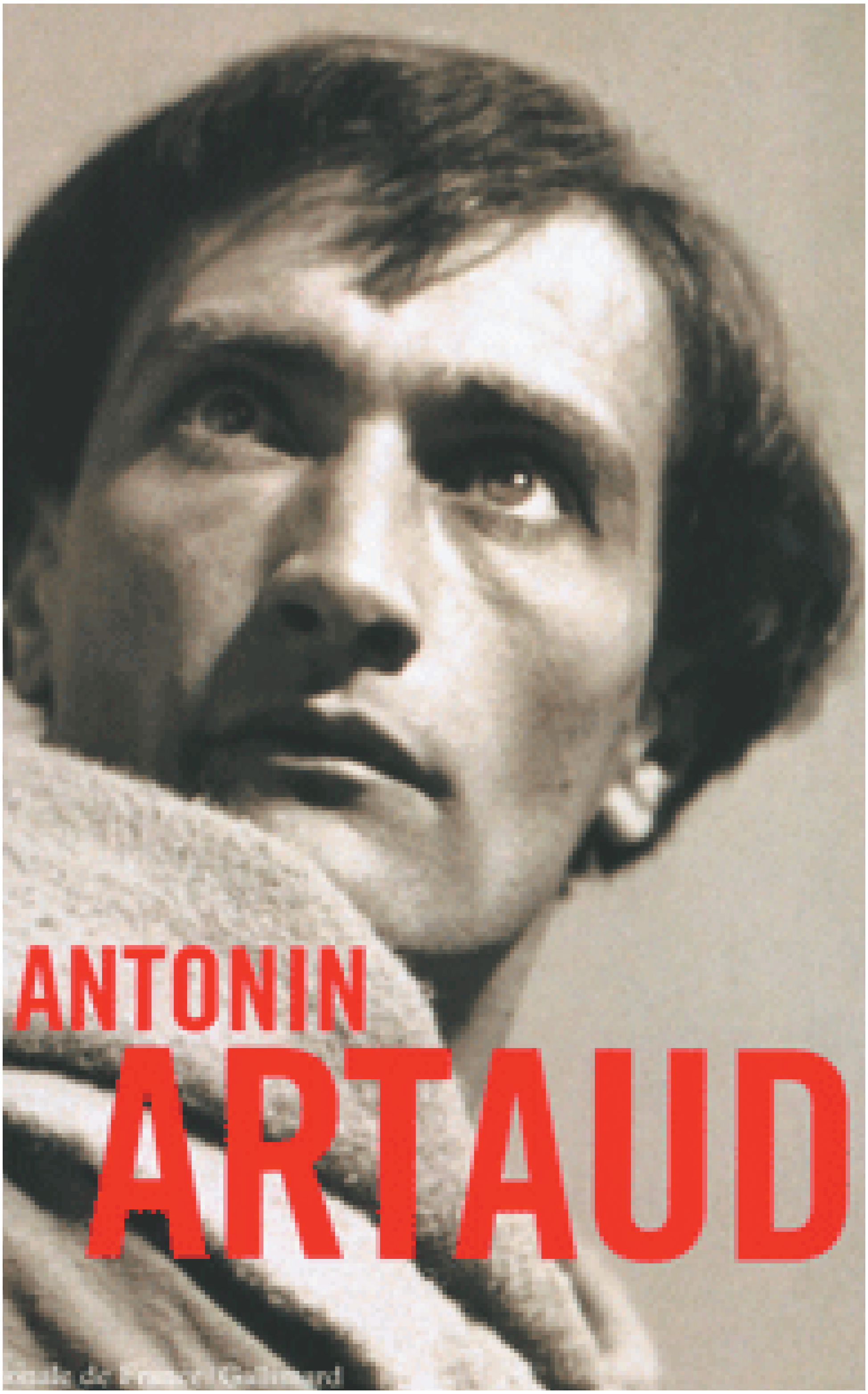

دابەشكردنی مۆسیقای هێزەكانەوە هێزی خواوەندەكان دەخوازێ، خواوەندەكانیش لە میانی هاوارێك یا ڕوخسارێكەوە بەرەو ڕوومان دێن، هەروەك ڕەنگی ڕوخسار هاواری خۆی هەیە، هاواریش شوێنی وێنەیەكی نێو سپەیس دەگرێتەوە، ئەو سپەیسەش كە گەشە بە ژیان ئەدات.

سەبارەت بە من پێموایە ئەم خواوەندە لادەر (منحرف) و شـلەژاوانە لەپێناو گەیشتن بە سپەیس لە بارەی دروست بوونـی ژیانەوە میتۆدێكی ئاشـكرا دەخەنـە ڕوو، هەروەك بڵێی ترسـی ئەوەیان هەبێت بەباشـی هەسـت بە ژیـان نەكـەن، ترسـی هونەرمەندە مەكسیكییەكان بەرامبەر بە بۆشایی (فـراغ) كە وایان لێـدەكات هێڵەكان بخەنە سـەر یەكتر، تەنهاش داهێنانی ئەو هێڵ فۆڕمانە نیە كە بەرامبەر بە (چـاو) نەرم و نیانی ئەنوێنن، بەڵكو ئاماژەیـە بۆ پێویسـتی و گرنگی سـپەیس، خواوەندە مەكسیكیەكانیش كە بەدەوری بۆشـاییدا ئەخولێنەوە و شـێوازێكی دەگمەن ئەخەنە ڕوو بۆ دووبارە دۆزینەوەی هێزەكانی سپەیس، دیـارە بەبێ ئەو هێزانـە واقیع هیچ بوونێكی نییە، پێموایە لە كۆتایشـدا خواوەندە مەكسـیكییەكان خواوەندی ژیانن، هەروەها سەرچاوەیەكشـن بۆ بەدەسـت هێنانەوەی ووزە و سووڕی فیكری. ئەو هێڵانەشی كە بە باڵایشیدا سەردەكەون شێوازێكی دڵگیر و ڕیتم ئامێز (ئیقاعی) پێشكەش ئەكەن لە پێناو باڵابوونی هزرێك بەسەر هزرێكی

دیکــه دا،خواوەندەکان ئەخوازن هــزر قاوغگیر نەبێت و گوزەر بکات.
((لە جەنگەکەدا بەرەو پێش ئەچم))
پێدەچێت ئەمە زمانحاڵی ئــەو خواوەندەبێت کە جۆرە چەکێکــی بە دەســتەوەیە و لە بەردەم خــۆی دایناوە، هێڵێکی درەوشاوەی بان سەری ئەڵێت "بانگی ئەو هێزانە ئەکەم کە لێیانەوە هاتومەتە دەر" هەر بۆیە ئەم خواوەندانە لە وێنــای نا هیومانی خۆیاندا جگــە لە بەژن و بالا ئاســاییەکانیان کە لە شــێوەی بەژن و باڵای مرۆڤن، پێمان دەڵێن کە چۆن مرۆڤ لە توانایدایە خودی خۆی تێپەڕ بکات و جێیبهێڵێت، ســەرباری ئــەوەش پێموایە هارمۆنیایەك لە نێوان هێلەکاندا هەیە، جۆرێك ئەندازەیی گرنگە کە لەگەڵ وێنەی دەنگدا ئەگونجێت. لە شانۆدا هێــڵ دەنگە، جووڵە و موزیکــە، ئەو جووڵەیەی کە لە دەنگەوە ســەرچاوە ئەگرێت وەك ووشــەیەکی واتاداری ڕوونی نێو ڕستەیەکە.
خواوەندە مەکســیکییەکان خودان هێڵی کراوەن، ئاماژە بۆ تەواوی ئەو شتانە دەکەن کە دەردەچن و دێنە ئاراوە، هــاوکات ئەوەمان بۆ ئەخەنە ڕوو کە بە چ شــێوازێك تێکەڵ بە شتێکی دیکە ببین. میتۆلۆژیای مەکسیك، میتۆلۆژیایەکی کراوەیە، هەروەك مەکســیکی دوێنێ و ئەمڕۆ چەندین هێزی کراوەی بۆ خۆی پاراســتووە، پێویســتی بەوە نییە بایەخ بەو هێزانە بدات کە لێی دێنە دەر، تەنها شوێنێکی سەر زەویە کە پێشنیازی ژیانێکی پەنهان ئەکات، هەروەها پێشــنیاریش ئەکات ڕووبەری ژیان بگرێتەوە.
وەرگێڕانی: کاردۆ
*زانستە دێرینەکان : زانستی تەلیسم جادووگەری و ئەستێرەناسی.
*تاوەری عاجی : تەریکبوون و دابڕانی هونەرمەند و فەیلەسوفەکانە لە ژیان، زاراوەکە لە داهێنانی شاعیری فەرەنسی (سانت بیف) ە کە بۆ یەکەمجار لەساڵی ١٨٣٧ لە شعرێکی خۆیدا بەکاریهێنا.
*ئەلفا : دۆخی بەر لە نووستنی تەواو، یان ساتی بەر لە بێدار بوون.

ئارتۆ و گەڕان بەدوای بنەڕەتیەکانی شانۆ

مونیک بوری

"ئەو شۆڕشەی کە خوازیارە بە زووترین کات بگاتە ئەنجام تا ڕادەیەك زەمەن بەرەو دووا ئەگەڕێنێتەوە" ئارتۆ

گەڕان و بەدواداچوونی ئارتۆ لە ڕابردوودا بۆ ئەو مەبەستە بوو کە شانۆ بتوانێت ڕەهەندی یەکەم خۆی بگەڕێنێتەوە، بەبڕوای ئەو گەڕانەوە بۆ ڕابردوو تاك ڕێگایە کە بتوانێت شانۆ بە زیندوێتی بهێڵێتەوە، هەر وەك بڵێی شانۆ و بنەڕەتیەکان لێك جودا نابنەوە. پێموایە پرۆژەکەی (ئارتۆ) لە میانی (ئەنترۆپۆلۆژیا) وە هەنگاوێکی گرنگە بۆ تەقاندنەوەی توانا کولتوریەکەی کە دەرەنجام شانۆ دەکاتە بوارێکی گرنگ بۆ گەڕان بە دوای بنەڕەتیەکان.

لە شانۆوە بەرەو ئەنترۆپۆلۆژیا:

دیارە منیش وەك هاوەڵانی خۆم ئەوەی کە هانی دام لە شانۆوە ڕوو بکەمە ئەنترۆپۆلۆژیا، پاشان لە شانۆی هاوچەرخەوە بەرەو شیکردنەوەی تێکستەکانی ئارتۆ هەنگاو بنێم، ئەزموونە مەزنەکانیساڵانی شەستەکان بوو، نمونەش ئەزموونەکانی (گرۆتۆفسکی و باربا و پیتەر بروك و شانۆی زیندوو) ە، سەبارەت بەو ئەزموونانە بروك ئەڵێت "پێدەچێت هەوڵ درابێت بۆ دۆزینەوەی بنەڕەتیەکانی شانۆ و پێشنیاز کردنی شێوازێکی نوێ بۆ (سروتە ڕاستەقینەکان) مەسەلەکەش هەمیشە پەیوەندی بە گەڕانەوە بووە بۆ کولتورەکانی تر بەتایبەتی (کولتوری خۆرهەڵات) یان گەڕانەوە بۆ ڕابردوی کۆنی نەریتەکانی خۆرئاوا، وەڵامی ئەوەش گەڕانەوە بەدوای ئەو کولتورەی کە هێشتا لە ڕەگەکانەوە نزیکە، واتە ئەو میتۆلۆژیایە دەخاتە گەڕ، چۆن لە ڕووی ناوەڕۆك و مەرجەکانەوە لە پرۆسەی گەڕانەوە بۆ بنەڕەتیەکان تێدەگەین بەپێی ئەوەی پشت بە میتۆلۆژی ببەستیت؟

ئەی ئاخۆ ئەترۆپۆلۆژیا بابەتێك نیە بۆ خوێندنەوەی کولتورەکان کە تێیدا فکری میتۆلۆژی و پەیڕەوکردنی سروتەکان بنەمای ژیانی تاك و کۆمەڵ پێك دێنێت؟ نەك هەرئەمە، بەڵکو ئەنترۆپۆلۆژیستی هاوچەرخ لە (لیڤی شتراوس) ەوە تا (بلاندی و کلاستیرس) لە ڕووبەڕوو بوونەوەیدا لەگەڵ کولتوری بەرامبەر بە گوێرەی ئەو وڵاتانەی سەبارەت بە تەنگژەی کولتورەکەی دەخرێتە ڕوو خۆی دەستە وەستان دەبینێتەوە لە هەمبەر چاوەڕوانیکردنی ئەو وانانەی کە لە فکری میتۆلۆژیەوە سەرچاوەیان گرتووە، بەم جۆرە (ئەنترۆپۆلۆژیا) تەنها ئامرازەکانی لێکۆڵینەوەمان پێنابەخشێت، بەڵکو لە کرۆکی گوتاری خۆیدا پەیوەندیەکی سەیر ئاشکرا ئەکات لەگەڵ داخوازیەکانی شانۆیەك کە نمەنەی کولتورێکی ونبوو لە خۆ دەگرێت. لەم ڕوانگەیەوە کە بریتیە لە بەکارهێنانی دوولایەنە (مزدوج) ی ئەنترۆپۆلۆژیا، ئەوەمان بۆ ئاشکرا دەبێت کە لە میانی وە بەرهێنانی بەردەوامی گەڕانەوە بۆ بنەڕەت و سەنتەر هەروەها لە میانی ڕۆچوون بۆ نێو یەکەی پێکهێنەری جەمسەری ئەزموونە باڵاکانی ساڵانی شەستەکان، سەر لەنوێ میتۆلوژیا و ریتوال دێنەوە نێو شانۆ.

ئەو دەمەی ئارتۆ دەبێتە کلیل:

ئاخۆ ڕێگاکە دروست بووە؟ ئەمە وچەندین پرسیاری تر لەبەر ڕوناکی ئەنترۆپۆلۆژیادا سەریهەڵداوە، لە میانی گەڕانەوەی ووزەی وون بووی هێماکانەوە بوارێکی فراوان دێتە کایەوە کە جارێکی تر بایەخ بە ناساندنی زمانی شانۆ ئەدات، مەسەلەی ئەکتیڤ بوون ووزەی هێماکان لە شانۆدا، لەکرۆکی ئەزموونەکانی گرۆتۆفسکی و باربا و بروك و شانۆی زیندوودا ئامادەگی هەیە، کە پێشتر ئارتۆ لە ڕەگەوە کاری لە سەر کردووە، بۆیە گەر مەسەلەی گەڕانەوەی ئارتۆ بۆ بنەڕەتیەکان لەپێناو تێفکرین بێت لە شانۆی هاوچەرخ هاوکات هەڵێکە بۆ بە دەست هێنانی زمانە سەرەتاییەکان. دۆزینەوەی بنەڕەتیەکان لای ئارتۆ ئەنجام بدرێت و گوێ لە ووتارەکانی بگیرێت، ئارتۆ لە کاتی پێشنیاز کردنی ستاتیکایەکی شانۆیی کە لەسەر بنەمای لاسایکاری (محاکات) و لە ژێرناوی گەڕانەوە بۆ ئەنجام دان و پەیڕەو کردنی دێرین و کارای هێماکان هەنگاوی دووری ناوە. تێکەڵ کردنی زمانێکی ڕەسەن زیندوویەتیەکە و لە ڕێی شانۆوە(حەقیقەت) دەخوڵقێنێت، هەروەك دەست لە خواستنی کولتورێکی دیکە هەڵ ناگرێت، کولتورێکی تر کە خۆرهەڵات پێکدێنێت، دیارە کە (مەکسیك) یش باشترین نمونەیە،چونکە ئارتۆ بۆچوونێکی تەواوی لە بارەیەوە هەبوو، چالاکی دەست نیشان کراوی هێماکان کە ئارتۆ دەخوازێت لە شانۆدا بیدۆزێتەوە، بیرکردنەوەیەکی جیاواز دەخوازێت، کە حەقیقەت و مرۆڤ، هەروەها پەیوەندی ئەم بەوی ترەوە دەچێتە ئەو خانەیەوە، هەڵبەتە ئەویش بەپێی شیکردنەوەی ئەنترۆپۆلۆژیا لە چوار چێوەی بیرکردنەوەیەکی ئەفسووناوی ئاینیەوە دێتە ئاراوە، لەسەر ئەم ئاستە لە نێوان خواستەکانی ئارتۆدا گونجانێکی تەواو هەیە، هەروەها تەواوی پرۆژەکەی سەنگ و واتای خۆی لەم پەیوەندیە ئاوەزگەرایی (عەقلانی) یەدا دەبینێتەوە کە ئەنترۆپۆلۆژیا

ئەیخاتە ڕوو، بەپێی ئەنترۆپۆلۆژیا ئاوەزگەرایی کولتورەکانی هزری ئەفسوناوی- ئاینیی پشت بەلۆژیکێکی تر دەبەستێت، هەروەها جۆرێکی دیکەیە لە بیرکردنەوە و ڕێکخستنی ئەزموون، هەر لە چوار چێوەی ئەم لۆژیکەوە چالاکی سیمبولگەرایی سەر هەڵ ئەدات، بەم جۆرە ئەنترۆپۆلۆژیا دێت و بۆچوونەکەی ئارتۆ پشت ڕاست دەکاتەوە، جەخت دەکاتەوە لەسەر ڕەسەنایەتی پرۆژەکەی، لەڕاستیدا ئارتۆ توانی بە دروستی شانۆ لە ئیستاتیکاوە بەرەو کولتور ئاراستە بکات.

لە تێڕوانینێکی دیکەوە بۆ شانۆ

ئارتۆ پێیوایە شانۆ دەتوانێ لە میانی کولتوری خۆرئاواوە بگاتە لۆژیکی شیکاری و جوداکاری، نەك تەنها لە پێناو بەدیهێنانی جوانی وێنایەکی ئەفسوناوی جیهان، بەڵکو لەپێناو گۆڕینی کولتور، ئارتۆ پێشنیازی تێڕوانینێکی دیاری کراو ئەکات بۆ شانۆیەك کە بتوانێ ببێتە خودان لۆژێك بەو چەشنەی بۆ خۆی بۆچوونێکی جیاوازی هەبێت بۆ جیهان، کارەکتەر و جەستەیەکی جودا لە خۆ بگرێت، گەر وەك ئارتۆ دەڵێت "ئەو شۆڕشەی خوازیارە بە زووترین کات بگاتە ئەنجام، تاڕادەیەك زەمەن بەرەو دوا وە دەگەڕێنێتەوە" ئەوە بەواتای بەراییەکی نادیار نیە، بەڵکو ڕابوونی ڕاستەقینەی کولتورییە ڕابونێکە پشت بە نمونەگەلێکی بنەڕەتییەکانی ڕابردووی کولتوری خۆرئاوا دەبەستێت، ئارتۆ دوونمونە پێشنیازئەکات:

١-تراژیدیای کۆن و شانۆی ئەلیزابێسی، کە پشتیان بە حیکایەتە کۆنەکان بەستووە و توانای گۆڕینی ووزەکانیان هەبووە، هەروەها پەیوەندییان لەگەڵ پەنهانیدا (غیبی) بەستووە، لەگەڵ ئەوەشدا ئارتۆ پێی وایە ئەمانە نمونە گەلێك نین کە هەڵگری وەڵامی دروست بن تاکو بەتەواوی پشتیان پێ ببەسترێ.

٢-گۆڕان بۆ سەر تاعون و کیمیا، کە زۆر بەهێزن ئەوی یەکەم وەك جەژنێکی هێزە پەنهانەکان دەچێتەوە سەر پەتا گەورەکان، ئەوی دووەمیش (کیمیا) دەچێتەوە سەر ئەم هێزە مەعریفە پەنهانە، کە خودان هێماکانە و نەریتەکانی خۆرئاوا لە میانیەوە دەگەنەوە بەیەکەی میتۆدەکانی سایکۆلۆژیا، بەڵام بە پشت بەستن بەنمونە مەزنەکانی کولتوری ئەوی تر، ئارتۆ بەتەواوی لەنێو لۆژیکی کولتووری ئەوی تر قاڵ بووەتەوە، کولتورێك کە لە توانای دایە شانۆیەك دابمەزرێنێت و ببێتە ئەفسوونێکی ئاشکرا، هەر لێرەوە ئەو کاتاگۆڕییانە (المقولات) دێنە ئاراوە کە دەبنە مایەی ئەوەی ئەنترۆپۆلۆژیا بتوانێت قسە لەسەر

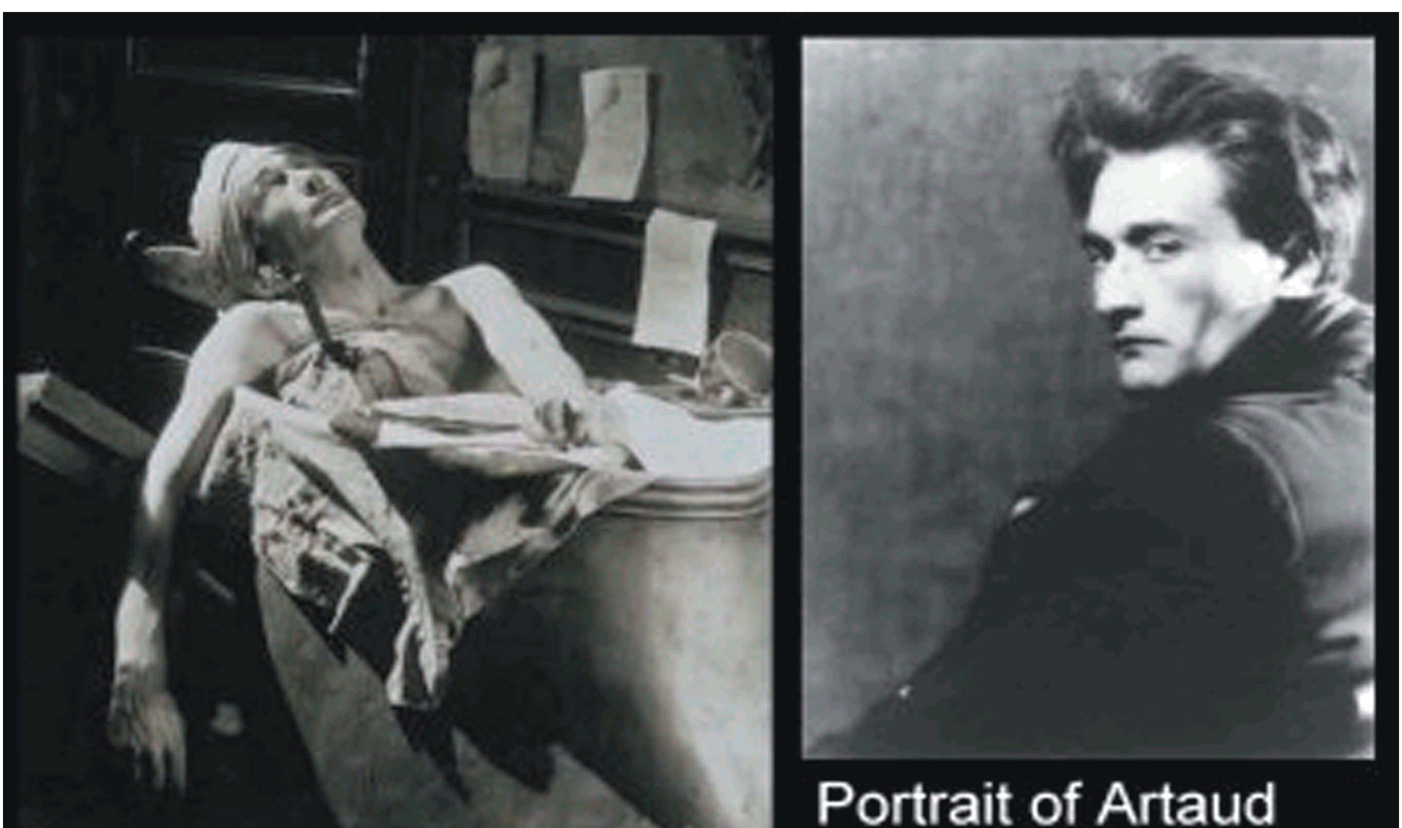

دوو مانیفێست شانۆ قلپ دەکەنەوە

هزری ئەفســـوناوی- ئایینی بـــکات. لای ئارتۆ گەڕانەوە بۆ بنەڕەتییەکان تێکشـــکاندنی ئەو لۆژیکەیە کەپشت بە فکرێکی تاك ڕەهەند دەبەســـتێت، وەك هێزێکـــی ئامادە لە نێو هێماکاندا هەروەك ئەوەی لە مرۆڤدا هەیە، جیاوازی لە نێوان ئاســـتەکانی حەقیقەتـــدا نادۆزێتەوە، ئیدی چ لـــە مرۆڤدا بێت یا بێدەنگی و مت بوون، یاخـــود گوزەرکردن لە بینـــراوەوە بەرەو پەنهانی. بـــە پێی گوتارەکەی ئارتۆ ئەنترۆپۆلۆژیا دەتوانێت شـــانۆیەك مســـۆگەر بکات کە بە شـــێوەیەکی کەمتر کار لەسەر پێناسە کردنی کاتاگۆری ئیســـتاتیکی نوێ بکات، بەڵکو پێشنیازی ئەزموونێکی کولتوری جیاواز بکات هاوکات پردێك بێت جۆرێك لە کولتوری هاودژ. شانۆ لەســـەر بنەمای یەکەیەکی سایکۆ فیزیکـــی و جەســـتەیەکی تەبا لەگەڵ جیهاندا دروســـت بووە کە ســـەر لەنوێ دەتوانێت توانـــاکان بجوڵێنێت و هێزەکان بخاتە گەڕ، بۆیە دەشـــێ دەرفەت بە ئەکتەر ببەخشێت بۆ دۆزینەوەی خودی خۆی، و ئاراستە کردنی وەرگر بەرەو جیهانێکی دیکەی کەینونی و چۆنیەتیەکی دیکەی ئامادەبوون لەلای خود و ئەوی تـــر تەنانەت لەلای جیهانیش. هەروەها لەم شـــانۆیەدا هەریەك لە ئەکتـــەر و وەرگر دەتوانن بگەن بـــە ئەزموونێکی جیاواز و دۆزینەوەی جەوهەری ناخ و کرۆکی شـــتەکان، پاشان کۆنترۆڵ کردنی هێز و تواناکان، ئەم ئاسـ‍ـۆیە تا ئەمرۆش لە پرۆژەکانی پیتەر بروکدا ئامادەگی هەیە، بارباش کە کار لەسەر کولتوری خۆرهـــەڵات دەکات لەلای خۆیەوە بەردەوامە لە گەڕانی خۆی بەدوای شـــانۆیەك کە پانتاییەك پێك بهێنێت بۆ جەســـتەیەکی ناوازە و خـــودان ووزە و ئامادەگی، بەڵام گرۆتۆفســـکی کار لەســـەر بیرۆکەی پێرفۆرمێر (فکرە الانحاز) دەکات کە ڕووداو ئەنجام دەدات، ڕوداوێکە تێیدا جەســـتە و جەوهەر کاریگەرییان بەســـەر یەکتردا دەبێت و دەگەڕێتەوە ســـەر شێوەی سەماکار و جەنگاوەر و گۆڕانە هایتیەکان (مەبەست لە دوورگەی هایتی) یـــە، ئاخۆ ئەم هەوڵانـــە ڕێگایەك نین بۆ ســـەلماندنی توانای بەخشینی وێنایەکی دیکە و جیاواز بە جەستە؟

وێنایەکی دیکەی جەستە یان ئامادەگی پاگانیزم:

بەخشـــینی وێنای جیاواز بە جەستە هاوکاری ئەنترۆپۆلۆژیا دەکات بۆئەوەی دارشـــتنەوە بۆ لۆژیکـــی پاگانیزم تێڕوانینی جیاواز ســـەبارەت بە مرۆڤ ئەنجام بدات، کە خۆی پێشنیاری دەکات. (مارك ئۆجی) هەمیشـــە باس لە ئامادەگی پاگانیزم دەکات، ئامادەگییەك کە پێشتر بیرمەندی وەك نیتچە و باتای درکیان پێکردووە، دیارە ئارتۆش یەکێکە لەوانەی کە درکیان بەم حاڵەتە کردووە، هەروەها ئامادەگی لۆژیکی پاگانیزم پێکدێنێت بەتایبەتی لـــە ڕەهەندە ئەنترۆپۆلۆژیەکەیەوە تێڕوانینی مرۆڤ تێڕوانینێکی دیاریکراوە لە ڕووی چیەتی و پەیوەندیەکانی خۆی بـــەوەی ترەوە هەروەها پەیوەندی بە گەردوون و هێزە پەنهانیەکان کە هەنـــدێ جار نـــاوی خواوەندەکانیان لێدەنرێـــت. بەم دوایە پرسیار لە بارەی جەستەی خواوەندەکانەوە ئاراستەی هەندێ لە ئەنترۆپۆلۆژیستەکان کرا، پرسیارەکەش بووە مایەی وروژاندنی مەســـەلەی بەیەك گەیشتنی جەستە و خواوەند، پێوەری بوونی خواوەند بەندە بە جەســـتەی مرۆڤەوە، لە ڕوانگەی کولتورەکانی هزری ئەفســـوناوی_ ئایینی یەوە ئاخۆ ئەنترۆپۆلۆژیا ناتوانێت دەرگا بەسەر کۆمەڵێك پرســـیار لە بارەی جەستەی ئەکتەر لە شانۆدا والا بکات؟ ئەم جەســـتەیەی کە دەشێت بڵێین موڵکی خواوەندەکانە، چونکە دووچاری پارادۆکســـی (مفارقە) بینراو و پەنهـــان (المرئی و الغیبی) دەبێتەوە، ئەم جەســـتەیەش وەك جەســـتەیەکی پاگانیزم کە شێوازێکە بۆ تێکشکاندنی تخوبەکان جەســـتەیەکە و سەرەنجام دەبێتە هەناســـەی ووزەیەکی مەزن و نورانی و شـــکۆدار، جەســـتەیەك کە ووزە لە خۆ دەگرێت و لە فۆرمێکدا قەتیس ناخوات، هیچ فۆرمێکیش ناتوانێت پێوەرەکانی ووزەی ڕابگرێت، شـــانۆش پانتایی جەستەیەکە کە سنورەکانی تێك شـــکاندبێت، ئایا ئەمە خواستێکی جەوهەری ئارتۆ نییە؟ خواســـتی ئەویش (ئارتۆ) جەســـتەیەکی پڕ لە ووز و هەمە جۆرە کەلە ڕێی هێزەکانەوە تاکایەتی خۆی دەبوێرێ، ئەکتەری ئارتۆیـــی لە توانایدایە ڕووبەڕووی تـــرس ببێتەوە و پەیوەندی لەگەڵ پەنهانیەکان ببەستێت و کۆنترۆڵی لێکچونەکان بکات و مرۆڤ بگەڕێنێتەوە نێو ئەو موگناتیسیەی کە ووزەی گەردوون لە لە خۆی کۆدەکاتەوە و بەڵکو لەوەش زیاتر،

ئەو گەیەنەرەیە لە نێوان هاودژەکان ئاراســـتەکانی حەقیقەت، دەمانباتەوە بۆ بنەڕەتییەکانی خودی سیستمی کولتووری.

ئەکتەری گەیەنەر و پاڵەوانی کولتوری:

بە پێی تێڕوانینی ئارتـــۆ ئەکتەر کە هەردوو ڕەگەزی نێر و مێ لە خۆ دەگرێت، هاوکات وەکو پاڵەوانی سیستمی کولتوری بەپێی شـــیکردنەوەی ئەنترۆپۆلۆژیـــا ئەرکی جیاوازی کردن و جیاوازی نەکردن دەگرێتە ئەستۆ، بۆیە ئەو پاڵەوانی کولتوریە کە جیاوازیەکان دەخات ڕوو (بەتایبەتی جیاوازی ڕەگەز) هەروەها هەمیشـــە لە ناخەوە پارێزگاری لـــە هێمای بنەڕەتی جیاوازی نەکردن دەکات، هەر خۆشی ئەفرێنەری سیستمێکە بۆ جیاوازی نەکردن، کە لانی کەم پێشینەی یاســـایەکی دابەشبوون دێنێتە

ئاراوە کە ڕێخۆشـــکەر بێت لە بەردەم گوزەرکردن لە سروشـــتەوە بەرەوکولتوور. ئاخۆ لە جیاوازی کردن و نەکردن لە نێوان هەردوو ڕەگەزی نێر و مێ هەمان ئـــەو گەمەیە نیە کە لە میانـــی تێڕوانینی ئاڕتۆ بۆ ئەکتەر بەدی دەکرێت؟دوور لەو تێڕوانینە باوەی کە پێی وایە شـــانۆ پانتاییەکـــە بۆ خۆ لێگۆڕین، هەڵخزان بەرەو نێوان هەردوو ڕەگەز (ئەکتەر و ئەوی تر)، ئەکتەری نێرەموك کە لە یەککاتدا جەســـتەی نێـــر و مێی هەیە، لە ڕاســـتیدا دەمانباتەوە بۆ ئەو تێڕوانینەی کە لەمەڕ ئەکتەری شانۆی سەرەتایی هەیە، هەر لێرەوە دەمانباتەوە بۆ خودی بنەڕەتییەکان لە پێناو پێکهێنانـــی کولتوری. پاڵەوانی کولتوری (گەر پشـــکێك لەو جیاوازی نەکردنەی تێدا بێت) لە خواوەندەوە ســـەرچاوە دەگرێـــت، بۆیە جیاوازی ئێفیکتیـــڤ (وجدانی) و جیا نەکردنی پەیوەندییان هەیە بە سروشت و خواوەندەکانەوە، ئەویش خەسڵەتی هاوبەشـــی نێوان (پاڵەوانـــی) و (خواوەندەکان) ە، کە تاکو ڕادەیـــەك لە پێنـــاو بەرژەوەندی مرۆڤ جارێکـــی دیکە درووســـتی دەکاتەوە، بەخشـــینی تایبەتمەندی ئیلاهی- مرۆڤـــی باڵا بە ئەکتەری شـــانۆی توندوتیژی دەگەڕێتەوە بۆ ئەو لۆژیکەی کە تێیدا ئەرکی (ئەکتـــەر) پاڵەوانێکی کولتوریە. ئەنترۆپۆلۆژیا پێیوایـــە پێگەی پاڵەوانی کولتوری ئەکەوێتـــە نێوان مرۆڤ و خواوەندەکانەوە، بۆیە زۆر جار لە ڕیتواڵدا دەمامك بەکار دێنێت، گەرچی لای ئەکتەری ئاڕتۆیی دەمامك بایەخی ئەوتۆی نییە، هەروەك هەمیشە بەتەنها هەڵگری هێما ئیلاهییەکان نییە. ئەکتەریش وەك پاڵەوانی کولتوری دامەزرێنەری بنەڕەتیەکانە و ئەنجامدەری ئەو جووڵە ســـەرەتاییە، ئاڕتۆ دەڵێت "مـــرۆڤ ئازایانە دەبێتە گەورەی ئەو شـــتەی کە بوونی نییە و پاشان ئافەریدەی ئەکات" وەك بەرجەستەکاری کولتورێك ئەو فۆڕمانەی تێدا بەکار دەهێنێت کە هێشتا شوێنەواری ئانارشی پێوە دیـــارە، بەم جۆرە دەبێتە ســـەنتەرێکی فۆرمالی و دەمانگەیەنێتـــە بنەما ســـەرەتاییەکانی لۆژیکی ئەفسانەیی- ریتوالی

.

وەرگێڕانی: کاردۆ

ڕابەری شانۆی ئەزموونگەری

ئارتۆ و توندو تیژیی

جەستە تەقاندنەوەی پیسەکانی ناخ

سیروان بێلانە

ئەگەر بمانەوێت باس لە شانۆ بکەین دەبێت باس لە ئارتۆ بکەین، ئەگەر باسی ئەویشمان کرد، دەبێت هەڵوەستە بکەین لەسەر چەمکی توندو تیژی کە کاریگەری هەبووە بەسەر کۆمەڵێك شانۆکاری ناوداری جیهانیەوە وەك (ژان لوی بارۆ، پیتەر بروك، جۆدیت مالینا، جۆلیان بیك) ئارتۆ ئەندامێکی دیاری شانۆی پێشڕەوی فەرەنسی بوو لەنێوان هەردوو جەنگی جیهانی یەکەم و دووەمدا هەر لەسەرەتاوە شانۆی سرووشتی و ڕیالیزمی ڕەتکردەوە، ئەو هەستی دەکرد کە خەڵکی تەنها لە خەوندا بەڕوونی خۆیان دەبینن، هەربۆیە خەون لایەنێکی گرنگی درامای ئارتۆیە و لەڕێگای شێوازی خەونەوە (جنۆکە و بووکەڵەی) بەکاردەهێنا بۆ دروستکردنی سەرسووڕمان لای وەرگر، ئەو بلیمەتە ژیانی پڕبوو لەنەهامەتی و داهێنان، پاش ئەوەی چەندین ساڵ لەنەخۆشخانەی عەقڵی دەمێنێتەوە دەردەچێت و دەگاتە لوتکەی داهێنان، ئەوەتا (ئاداموڤ) لەساڵی ١٩٤٧ دا دەڵێت ئارتۆ مەزنترین شاعیرە کە لەژیاندایە. بەڵێ ئارتۆ یەکێکە لە دیارترین ڕابەرەکانی بزووتنەوەی شانۆی هاوچەرخ کەدوای گەڕانێکی بەردەوام بەدوای نهێنیەکانی ژیاندا بڕیاری یاخی بوون دەدات و دژبە شتە باوەکانی ژیان دەوەستێتەوە و بەدوای ئەلتەرناتیڤدا دەگەڕێت و بەردەوام دەبێت تاوەکو کاریگەری کارەکتەری (ئۆپۆ پاشا) ی جاری ڕەنگدانەوەی دەبێت لە ژیانی هونەری ئارتۆدا و دەگاتە ئەو قەناعەتەی کە سەرەتاکانی دروست بوونی شانۆ وێنە پیرۆزەکانی شانۆی لەخۆ گرتبوو، بەڵام لەگەڵ ڕۆژگاردا ئەو شانۆیە پیرۆزی و جوانی خۆی لەدەست دەدات، کاتێك تووشی پەتای کۆمەڵگای شارستانی دەبێت، ئارتۆ لێرەدا یاخی نابێت لەدەرهێنانی شانۆیی بەتەنها، بەڵکو لە بابەتی شانۆیش، داوا دەکات کە دراما بگەڕێندرێتەوە بۆ سەرەتاکانی، چونکە لەو دەمە شانۆ گوزارشتی لە بارودۆخی مرۆڤ دەکرد و سرووتە درامیەکان پرۆسەیەك بوون کە مرۆڤ لە ڕێگایەوە لەسەربەرزی و ئازادی دڵنیا دەبۆوە، هەربۆیە بۆمان دەردەکەوێت کە شانۆی توند و تیژیی ئەو شانۆییە کە بارودۆخی مرۆڤ پێچەوانە دەکاتەوە لە ئاوێنەکەی و وێنەیەکی ڕاستگۆی ئاراستە دەکات، لەوکاتەدا کە تێگەیشتنێکی هەڵە دروست دەبێت لە ناساندنی شانۆی توند تیژیی، ئارتۆ دەڵێیت من مەبەستم لە توندو تیژیی قەت نەبووە کە لەژیاندا بەکار دەهێنرێت وەکو (سادیەت)، بەڵکو

توندو تیژیی لای من پەیوەندی هەیە بە ئازار و هاوارەکانی سەرجەم مرۆڤایەتییەوە پاشان لە کارکردنیدا پشتی دەبەست بە (مۆسیقا، سەما، هونەری شێوەکاری، نواندنی بێدەنگ، ڕوناکی) بە تێکەڵ کردنی ئەو پێکهاتەیە بە شێوەیەکی ڕێکوپێك (شاعیریەتی شوێن) ی درووست دەکرد، بەو شێوەیە کۆنترۆڵی (شاعیریەتی ڕووداو) ی دەکرد، چونکە ئەگەر شانۆ دەیەوێت پەیوەندی فیکر لەڕێگەی قسەکردنەوە بێت ئەوە خوێندنەوەی دەقەکە ڕێگاکەمان بۆ کورتتر دەکاتەوە، بۆیە ووشە هەمیشە شکست دێنێت لەهەوڵدانی بۆ دۆزینەوەی ئەو دنیا نەبینراوەی ئارتۆ، لەلایەکی ترەوە هۆڵە تەقلیدیەکان جێگای دڵخۆشی نین بۆ ئارتۆ و کارکردنی تێدا ڕەتدەکاتەوە، داوای گۆڕینی شوێنی نمایش دەکات تاوەکو بینەر ئاگادار و بەشێك بێت لە ڕووداوەکان، داوا دەکات بینەر لەناوەڕاستی شانۆدا جێگیر بکرێت، لەگەڵ هەموو هەوڵەکانیدا نەیتوانی تیۆرەکەی خۆی جێبەجێ بکات، هەتا لەسالانی ١٩٢٧- ١٩٢٩ لەگەڵ (روجیە فیترال) پێکەوە بوون بە بەڕێوەبەرانی شانۆی (ئەلفرید جاری) و کۆمەڵێك ئەزموونی نمایش کرد، وەکو شانۆیی (خەون) ی ستریندبێرگ و دیمەنی سێیەمی شانۆیی (کلۆدیل) هەروەها ئامادەکردنی دەقێك کە لەچەند دەقێکی (شیلی و ستندال) بوون، لەکۆتایدا پاش ئەوەی چەند بنەمایەکمان لە شانۆی توندو تیژیی زانی، دەبێت کار لەو شانۆیە بکەین؟ ئایا تاوەکو ئێستا شانۆکارانی کوردستان تاچەند توانیویانە سەرکەوتوو بن لە شانۆی توندو تیژیی؟ پێویستمان بەچی دەبێت بۆ ئەوەی سەرکەوتوو بین لەو جۆرە قورسە لەجۆرەکانی شانۆ تاوەکو کلیلی دەرگای ئەو دونیا پڕ لە نهێنیانەی ئارتۆ بدۆزینەوە و زیاتر ئاشنا بین بە ئارتۆ؟

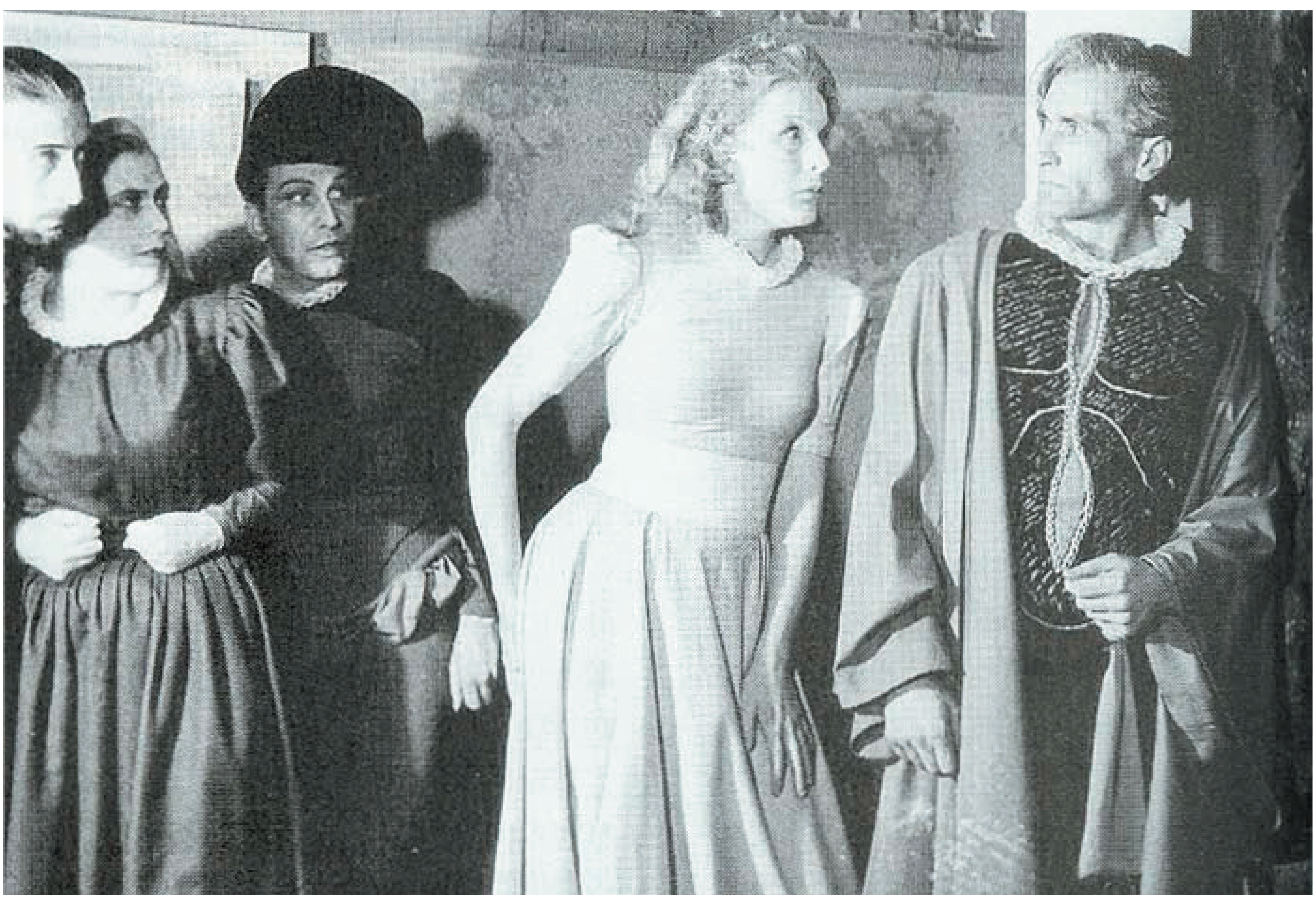

مانیفێستی لە دایکبوونی شانۆ

تێڕوانینی ئارتۆ بۆ شانۆ

فریاد ئەحمەد

ئارتۆ دەڵێ "ئەو نمایشەی پڕۆسەی دەرهێنان دەکاتە پاشکۆی دەق،، لە ئەرك و ڕەسەنێتی کارەکە دەردەچێت" مەبەستی ئارتۆ ئەوەیە کە دەق بە چاوێکی سـووك تەماشـا بکرێت و گرنگی پـێ نەدرێت، ئەو دەرهێنەرانەی کە دەق بەبێ گۆڕان لە جل و بەرگ و ئێکسوار و دیکۆر و هتد، دەگوازنەوە بۆ سەر تەختەی شـانۆ، ئارتۆ ناوی دەرهێنەریان لێ نانێت، چونکە ئەندێشە و خەیـاڵ و دیدگای دەرهێنەر نا ئامادەیە، کەسـێکیش کە بەو پڕۆسەیە هەڵدەسـتێت بەتاڵ بێت لە ئەندێشە و خەیاڵ، ناکرێ پێـی بووترێ دەرهێنەر، لە تێڕوانینی ئارتۆ وە بۆ شـانۆ، دەق هیچ پیرۆزیەکی نیە، چونکە هەر دەقێك بۆ سـەردەم و کات و شوێنێك نووسـراوە، دەقێك کە ٥٠٠ ساڵ پێش ئێستا نووسراوە، داخۆ لە ئان و ساتێکی ئێستاییدا چ گرنگیەکی هەیە جگە لە مێژوو، ئەی ئەو دەقانەی کۆن بوون و بۆ سەردەمانێك نووسراون چۆن لە ساتەوەختی ئێستادا کاریگەر دەبن؟ ئەو دەقانەی تۆز و غوباری رۆژگاریان لەسەر نیشتووە، چۆن جارێکیتر ئەفسانە و هێزە ناوەکیەکەی زیندوو دەکرێتەوە و بەگەڕ دەخرێتەوە؟

ئارتـۆ زۆر بە هێمنی وەڵامی ئەو پرسـیارانەمان دەداتەوە و دەڵێ "پێویسـت بە پەرستن و لاسایکردنەوەی شاکار و ئەفسانە مێژوویەکان ناکات، پێویسـتە شـانۆ تازەیی خۆی بپارێزێت لە ناوەڕۆك و فۆرمدا" ئارتۆ پێی وایە دەبێ دەق لەڕووی فۆرم و ناوەڕۆکیشدا تازە بکرێتەوە و بە ئێستا بکرێت، بە گرخستنەوەی دەق واتە فەرامۆشـکردنی پیرۆزی دەقەکە و ڕزگارکردنی لە فەوتـان و لەناوچوون، دەقی زیندوو خاوەنی هێزێکی ناوەکیە و نهێنیەکی گەورە لەپشتی زمانی ئاخاوتنەوە ئامادەیە و پەنهانە، کاری دەرهێنەر دۆزینەوەی ئەو نهێنییە و دارشـتنەوەیەتی لە پانتاییەکی جودادا، بەڵام زۆرجار دەرهێنەری بێئاگا تووشـی هەڵەی زۆر گەورە دەبێت لە فەرامۆشـکردنی پیرۆزی دەق، بۆ دەرهێنەرێك کە خاوەنی ئەزموون و مەعریفەیەکی شانۆیی نەبێت، لە دواجاردا کارێکی نازانسـتی و نا تەندرووسـتمان پێشکەش دەکات، لە کۆتایشـدا ناوی لێ دەنێ تازەگەری، نمایشێك کە لە هۆشمەندی و زانسـت و مەعریفەوە سەرچاوەی نەگرتبێت، ئەوە مەبەسـتی ئارتۆ نیە، ئەوە ئارتۆ نیە پێمان دەڵێت، دەقێك پارچـە پارچە بکە و هەموو بنەمایەکی درامی تیا فەرامۆش بکە، ئەوە مێشکی بەتاڵی ئەو دەرهێنەرە گەوجانەیە کە توانای خوێندنەوەی تێگەیشـتنی دەقەکەیان نیە، بێ بایەخی دەق لای ئارتۆ مەفهومێکی هەیە و لای هەندێ دەرهێنەری کاڵفامیش مەفهومێکیتـرە، لەکۆتایدا نابێ ئەوەمـان بیر بچێت کە ئارتۆ لەسەر دەقە گەورە و جیهانیەکان کاری کردووە، بەڵام بەبێ بایەخ تەماشـایانی کردووە، داماڵینی دەق لە پیرۆزی بەو چەمکەی ئارتۆ باسی دەکات نەك بە میزاجی دەرهێنەر.

دەبێ شـانۆ ئەمرۆیی و هاوچەرخ بێ و ئەفسانە کۆنەکان بە شـێوەیەکی ئەمرۆیی زیندوو بکاتەوە، بەڵام نابێ ئەوەمان بیر چێت کە ئەم ئێسـتاندنە و ئێراندنە هەمان ڕووخسارە دیارەکانی ژیانی ڕۆژانە نیە، کە بەشـێك لـە دەرهێنەرەکانی ئێمە تێی گەیشـتوون و ڕووداوێکی سـەرجادە یان کارەساتی هەڵەبجە و ئەنفال وەك خۆی بەبێ دەسـکاری دەگوازنەوە بۆ سەر تەختەی شـانۆ، کاتێکیش لێیان دەپرسی هیچ سـیمایەکی ئێستاتیکی و سـیمیۆلۆژی و هیـچ ئەفراندنێك لە نمایشـەکەتدا نەبوو، چۆن ناوت لێناوە شـانۆ؟ لەوەڵامدا پێـت دەڵێت، ئێمەی کورد ڕۆژگارێکـی زۆر تاڵمان بینی ژیانێکی زۆر ڕەش ژیان، دەبێ باسـی ڕووداوە مێژوویەکانی خۆمان بکەین و ڕووداوەکانی بۆ ئەمرۆ و بە جیلی تازە بناسێنین.

بە باوەڕی ئارتۆ "شـانۆ نە قوتابخانەیەکە بۆ فێرکاری و نە وتارێکە بۆ گێڕانەوەی مێژوو" گواستنەوەی واقع وەك واقع بۆسەر شانۆ، هیچ هونەرێکی تیا نیە، تێگەیشتنی ئارتۆ بۆ چەمکی ئێسـتاندن و ئێراندن مانای گواستنەوەی واقیع نیە وەك خۆی، بەڵکو مەبەستیەتی شـانۆ جیاوازتر لەو ڕووخسارە ئاساییانەی ژیان کار بکات و دەسـبەرداری بابەتە پەسند کراوەکانی ژیانی مرۆڤ بێت، چونکە ئەو بابەتانە (واتە گێڕانەوەی ڕووداوەکان) لە شـانۆدا گرنگیان نیە و زوو کۆن دەبـن، ئارتۆ کە باس لە چەمکی ئێسـتاندن و ئێراندن دەکات، پێی وایە دەبێ دەرهێنەر سەرجەم هێماکانی نێو ئەفسانە و ڕووداوە مێژوویەکان لە پانتایی کات و شـوێن و کەشی نمایشـدا زیندوو بکاتەوە، واتە گەڕان و بنیاتنانـەوەی ڕووداوەکان و تەرجەمەکردنی وێنە نهێنەیەکان و گوزارشـتکردن لە ژیان بەزمانێکی جیهانی و شمولیتر، کە زمانی شانۆیە و دەرهێنانی وێنەکانی ژیان و پێشکەش کردنیانە بەشێوەیەکیتر، جودا لە ژیانی ڕۆژانە.

کاری ئێستاندن و ئێراندن بە ئێستە کردن و بە ئێرەکردنی دەقە، بـۆ ئەوەی جارێکیتر ئەو ڕۆح و ناوەخن و ناوەڕۆکە بدۆزرێتەوە

که ئەو شاکارە هونەرییانەی پێك هێناوە، وە لەڕێگەی ئەکتەری هاوچەرخەوە بگوێزرێتەوە بۆ بینەری هاوچەرخ، ئەگەر نمونەیەك لەسەر هاملێتی شکسپیر بێنینەوە، کە باس لە پادشایەکی دانیمارکی دەکات، دەرهێنەرێکی عیراقی بەناوی سامی عبدالحمید لە حەفتاکانی سەدەی ڕابردوو هاملێتی کرد بە (هاملێتی عەرەبی) دەرهێنەرێکی یابانی بەناوی (نینا گاوا) کردی بە (هاملێتی یابانی) لە مانگی حوزەیرانی ئەمساڵیش نیهاد جامی دەرهێنەری تیپی شانۆی ئەزمونگەری کەرکوك هاملێتیان کرد بە (هاملێتی کەرکوك) کە هەر کەسێك لەمانە هاملێتیان داماڵیبوو لە هاملێتی دانیمارکی و بۆ ڕۆژگاری خۆیان سوودیان لێ وەرگرتبوو، لە دیدگای ئارتۆ وە ئێستاندن و ئێراندن بە مانای ڕوو بەڕووکردنەوەی بینەر لەتەك بابەتە گرنگەکان، ئەمە پرۆسەی ئێستاندن و ئێراندن لە شانۆکەی ئارتۆدا.

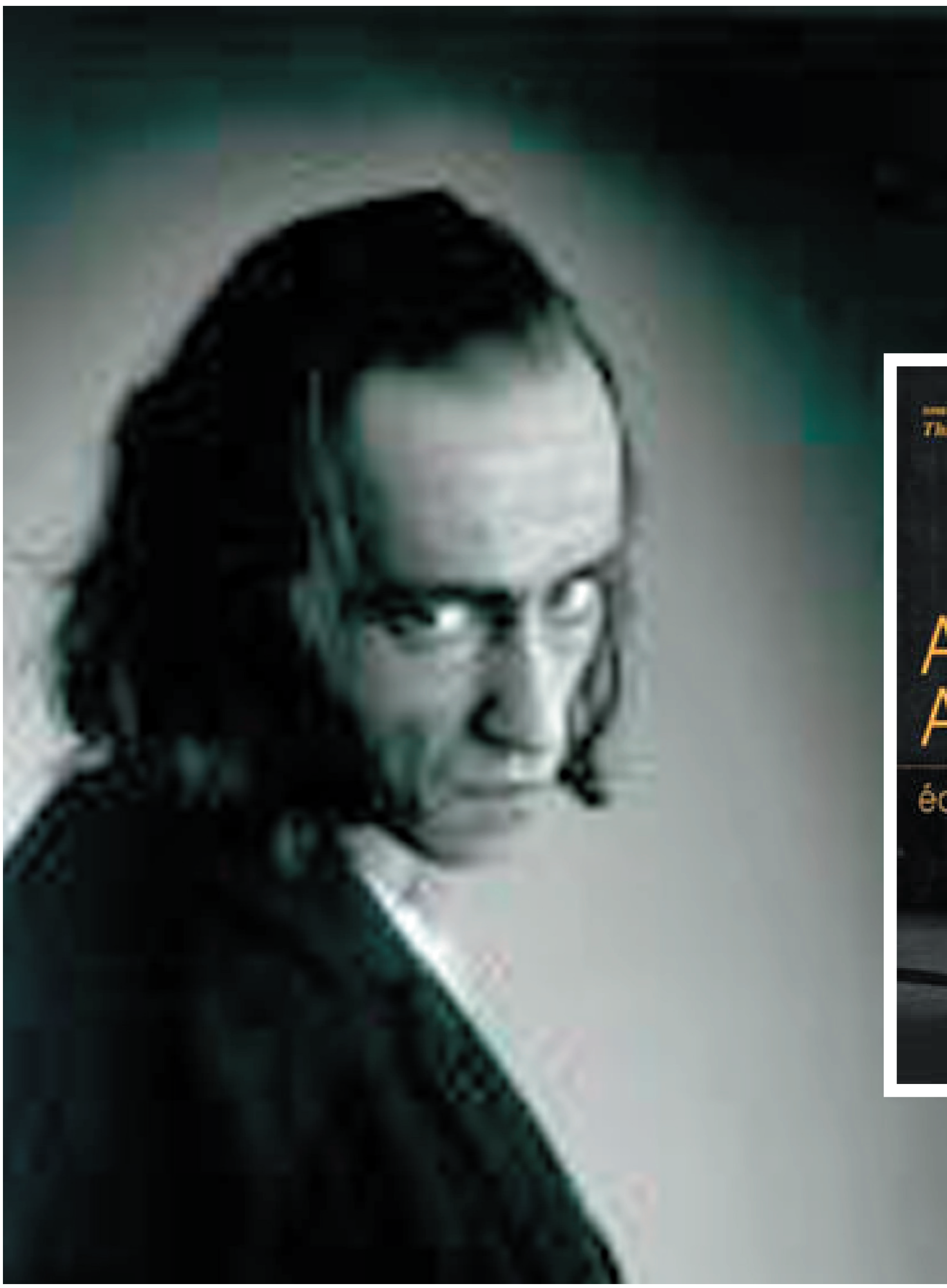

ئەنتوان ئارتۆ

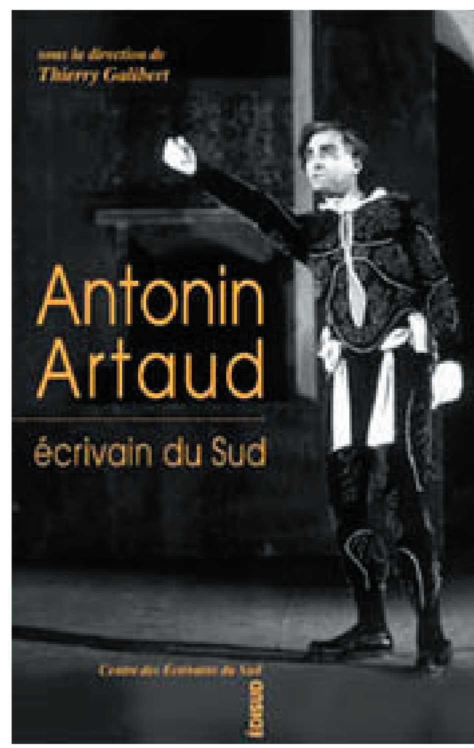

ئارتۆ. کاتێک بلیمەتی بەسەر ڕووی ڕاستەقینەدا تێپەڕ ئەبێت

سالمه الموشى

ئارتۆ تێگەیشـــتنی تەواوی نەوەیەکی گۆڕی سەبارەت بە بوونی خۆیـــان و دەورو بەرەکەیان، بەڵێ بلیمەتەکان شـــێوازی تێگەیشتنمان بۆ شتەکان دەگۆڕن. کاتێك دێینە سەر بلیمەتێکی وەك ئارتۆ ووشـــەکان لە بێدەنگیدا گەشە ئەکەن لە دەلاقەیەکی ڕووناکـــی ئەگەڕێن بۆ ئەوەی لە میانەیەوە بـــەرەو دوورتر لە سەربوودەیەکی شـــێتی هەنگاو بنێن. ئارتۆ هێندەی دووچاری ئازاری ژیان بووە کەمتـــر چێژی لە ناوبانگ دەرکردن بینیوە. مارتن ئیسلن لە کتێبەکەیدا (جەستەیەك جیهان تاقی دەکاتەوە) ســـەبارەت بە ئارتۆ دەڵێت " کەســـایەتیەکی جیاواز و ئاڵۆز بوو کە دەســـەڵات و کاریگەریەکی گەورەی هەبـــوو، یەکێکە لەو بلیمەتانەی ئیفێکتەکانی نەك بەتەنها لە میانەی دەســـکەوت و داهێنانـــە ماتریالیەکانیەوە دێنە ئاراوە، بەلکو لە میانی پێگەی بوون و چەشـــتنی ئازارەوە سەرچاوە دەگرن" ئارتۆ موقەدەس و پێشـــبینی کار نەبووە، هێندەی ئەوەی کـــە (ئەو- الهو) ێکی بەربـــەری بوو، ئـــەو (ئەو)ە ئارتۆی لە مرۆڤێکی ئاســـایی و پەراویز کەوتووەوە بەرەو مرۆڤێکی پەتی ئاراســـتە کرد، یان وەك لە بارەی خۆیەوە دەڵێت "جەســـتەیەکم جیهان تاقی دەکەمەوە و حەقیقەت ئەتفێنمەوە"، ئەوە ئارتۆی مرۆڤە دەیەوێت شێلگیرانە لەو یاســـایانە دەرباز بێت، کە مرۆڤایەتی بە گرنگیان دەزانێت، ئارتـــۆ کاریگەری هیلینیســـتیەکان و کولتوری یۆنانی کۆنی بەســـەرەوە بووە، کولتـــوری یۆنانی ڕەهەندێکـــی جیاوازی لە خەیاڵیدا دروســـت کرد بۆ بەیەکەوە گرێدانی تێڕوانینە ئاینی و میتافیزیکیەکانی. ئارتۆ لە ساڵی ١٨٩٦ لە مەرسیلیا لە دایك بوو، وەك ســـوریالیزمێك ناوی دەرکرد، بەڵام هیچ گەڵاڵەیەکی فیکـــری ئەوتۆی نەبوو، بەردەوام بـــەدوای مرۆڤی منی باڵا دەگەڕا، وەك ئەوەی لای زەردەشتی (نیتچە) دا هەیە، مرۆڤی باڵا بەرامبەر بەو ئارتۆیەی کە جیهان تاقی دەکاتەوە دەرکەوت، سەرەنجام ئەو کەسێك بوو لە دایك بووی سەردەمی مرۆڤی لەو جۆرە بوو کە لە نەخۆشخانە دەروونییەکاندا دەست بەسەر دەکران. ئارتۆ بۆ نەوەی پاش خۆی هەمیشە جێی سەرسووڕمان بوو، بووە مایەی ئەوەی کە هەر کەسەو بۆ خودی خۆی بە دوای ڕاستیدا بگەڕێـــت و بگاتە هۆکاری دڕنـــدە بوونی مرۆڤ کە هەرگیز کۆتایی پێ نایات. دڵنیاییەکانی ئارتۆ کە دواتر بە شـــێوازی ئارتۆیی ناسران، گەنجینەیەك فکری پەتی ڕووت و کۆدداری بەجێهێشت کە مەحاڵە پشت گوێ بخرێن، هەروەها مەحاڵە لە نێو پشـــێوی ژیانی ڕۆژانەدا بتوانین دەست نیشانی ئەوە بکەین کە تا چ ڕادەیەك کاریگەری هەیە بەسەرماندا و تا چ ئاستێکیش خەفـــەی ئەکەین. پێموایە ئەو چامانەی ئارتۆ نووســـیونی بۆ گوزارشت کردن لە ئازارەکانی و ووروژاندنی پرسیارگەلێك بوونە، تێیدا واتای ململانێی بوونەوەری ڕوون کردۆتەوە لە پێناو بێدەنگ بوون بەرامبەر بە درێژایی ژیان، نووسینەوەی ئەو هەستێکی بە هێز و شۆڕشگێڕانە لەخۆ دەگرێت کە دژی شوێنکاتە، هەرەها تێیاندا هەست بە ســـاتی دەربازبوون دەکرێت لە پەراوێزەوە بەرەو ڕەهایی، ئارتۆ وەك فکریك ئاشـــنای سوریالیزم بوو، ئارەزووی پەیرەو کردنی ئەکرد، ساڵی ١٩٢٥ بووە سەرنووسەری سێیەمین بڵاوکراوەی خولی شۆڕشی سوریالیزم، تێیدا ژمارەیەك بابەتی تایبەت بە هزری ســـوریالیزمی بڵاوکردەوە، ئەو زیاتر لە شانۆدا دژی فەنابوون کاری ئەکرد و بە دوای ســـەکۆیەك دەگەڕا بۆ ئەنجامدانی کردار. شانۆی خوشویســـت و ئارەزووی دەکرد بە شێوازێکی تایبەت بە خۆی بیوروژێنێ، ئارتۆ سەربووردەیەکی دەوڵەمەندی بۆ خوێنەر بەجێهیشت، کۆمەڵێك ووتاری لە بارەی بلیمەتی شـــانۆی ئەڵمانیەوە نووســـی، کتێبی (شانۆی نوێی ئەورووپا) ی بە چاپ گەیاند، چەند بەرهەمێکی دیکەشی وەك (برێخت ڕەهایی خراپەکارییەکان) و (شـــانۆی ئەبسێرد) بڵاو کردەوە، پێیوابوو شـــانۆ باشترین شـــوێنە بۆ پەتیکردنی دەهری بـــوون و ئازاری مرۆڤایەتی ئاوێتە کردنی شـــانۆ و ژیان. بۆیە شـــانۆ بەشـــێکی زۆری ژیانی داگیر کرد، هەر بەو شێوازەی خۆی وابەســـتەی ژیان بوو، لە بارەیەوە بابەتی ئەنووســـی، لە قۆناغەکانی ژیانی هونەریدا چەند ڕۆڵێکی بەرجەستە کردووە، بەڵام لە ئاســـت خواســـتەکانیدا نەبووە بۆ گوزارشـــت کردن لە تورەبـــوون و بیرکردنەوەکانی، پەیوەندی ئارتۆ لەگەڵ شـــانۆدا بە بینینی نمایشـــێکی شـــانۆی تایبەت بە دوورگەی (بالی) یەکەمیـــن وەرچەرخانی بەســـەردا هات، چونکە ئەو ســـەمایە هاوتای بیرکردنەوەی بوو لە بارەی شانۆیەك کەخەونەکانی بێنێتە دی سەبارەت بە نواندنی ڕووخسارگەری یان شانۆی ڕەنگ و ڕووناکی و جووڵەی ئەفســـوناوی، بۆ ئەو وەرچەرخانێك بوو لە شانۆی (لۆڤەر) ەوە بەرەو شانۆی سەمای بالینیزی، پاشان بۆ

شـــانۆی کۆمیدی، پاشان بنەمای کتێبی (شانۆ و هاوتاکەی) دانا کە دواتر بووە ژێدەرێکی شـــانۆیی. ئارتۆ ویســـتی شانۆ ببێتە ئەفســـونێك و ژێرپێی وەرگر بجوڵێنێت، تەکانیان پێبدات، پاشان توانا پەنهانیەکانیان ببزوێنێت بۆ تێگەیشتن لە جیهانێکی هەســـت پێنەکراو، بە بۆچوونی مارتن ئیســـلن ئارتۆ دەیویست شانۆ ترسی (تاعون) لەسەر وەرگر بڕەوێنێتەوە. لە ڕاستیدا ئەو تەنها جەســـتەیەك نەبوو بۆ تاقیکردنەوەی جیهان، ناکرێت ئەو ڕوحەی کە لە کۆمەڵەی فراوانی مرۆڤ دابڕاوە لە جەســـتەی خۆی جیای بکەینەوە، ئارتۆ لە نێو ئەو جەســـتەیەدا ڕۆحێکی هەڵفڕیوی هەڵگرتبوو، تا ئاســـتی پەرت بوون ڕووەو ئاســـتی نەگەڕانەوە، لەو شوێنەشـــدا ئەنجامدانی شـــیکردنەوە بۆ ئەو جیهانەی کە ئەو تاقیدەکاتەوە دژوارە. ئارتۆ سەبارەت بە توانستە بینراوەکانی کێشەی ئەوەی هەبوو کە نەیدەتوانی تێڕوانینەکانی خۆی سەد دەر سەد بنووسێتەوە، زۆر جاریش بەرامبەر بەم حاڵەتە

دەستەوەســـان دەمایەوە و دەیووت " داڕشتنەوەی بیرۆکەکانم بە شێوەیەکی خراپ دووچاری دەسەوەســـان بوون و سەرگەردانی دەبم، بە هۆی نەهاتنە گۆی زمانمەوە هەســـت بە بۆشـــایی و کەم ئـــاوەزی دەکەم"، ئەمە یەکێك بوو لە کێشـــە گەورەکانی، هەروەك هزری ئارتۆی خســـتبووە ژێر زەبری پەرتبوونی خود لە نێوان ئەوەی وەك وێنە بـــە هزریدا گوزەری ئەکرد و ئەوەش کە نەیدەتوانی گوزارشـــتی لێبکات، ئەمەش لە ڕادە بەدەر ئارتۆی دەهری کردبوو، دانیشی بەوەدا نا کە تەواو ئاگای لە دەهریبوونی خۆی بـــووە، ئەو دەهریبوونەش بە تەنهـــا دژی ئەو بۆرژوازیە نەبووە کە بایەخ بە کێشـــە و نەهامەتییەکان نادات، بەڵکو دژی سەر لەبەری سیســـتمە فکریەکە بوو، دژی تەواوی ئەو دۆخە کولتورییە بووە کە بۆتە مایەی ئەو جۆرە دەهری بوونە.

"ئەو دەمەی بیرۆکەی خراپم لا دروست بووە، بڕواناکەم بیرۆکەی من بێت، ڕاســـتەوخۆ هەوڵی ئاشـــکرا کردنی ئەو هۆشـــیاریە ئێکسپایەرە دەدەم کە کار دەکاتە سەر بیرۆکەکانم بۆ پیسکردنی من" گۆڕانەکانی ئەو توڕەبوونە بەهێزە. کۆنترۆڵی ڕۆح و هزری ئارتۆیان کرد، وایلێهات تـــوڕە بوونەکەی بە ڕێڕەوێکی درێژەوە بوودا و دژ بە دەسەوەســـان بوونی خۆی لە ناوەوە ئاڕاســـتەی دەرەوە کرد، توڕە بوونێك بوو ئاڕادەی هەست کردن بە ئازار. ئەو توڕەبوو دژی تەنگژەی بوون، دژی ســـتی و لاوازی جەستە، ئەو پرسیاری ئەوەی دەکرد ئاخۆ هۆکاری ئەو خراپەکاریە ڕەهایە لە بێتوانایی ئەو جەستەیە دایە؟ ئارتۆ دەیزانی ئەو توڕە بوونەی لـــە ناخیدایە لە خۆڕا نییە، کە دواتر بە گوێرەی ووتەی خۆی وەك ژەهرێکی مەجازی بۆ چارەسەرکردنی لە خەوشی نەفامی جیهان لێی دەڕوانی.

ئاخۆ هزرێك لەسەر کاغەز نەنووسرابێتەوە تا چ ئەندازەیەك بوونی دەبێت؟ ڕەنگە تا ئەندازەی تێگەیشتن بێت لەو هزرە، بەڵام لای ئاڕتۆ بە ئەندازەی ڕەوانەکردنی بوو بۆ نەخۆشخانەی دەروونی، ئەی ئاخۆ ئارتۆ شـــێتێکی تەواو بوو؟ بەواتای ئەو گێلێتیەی کە هاوتای شێت بوونە. واتای شـــێتبوونی ڕاستەقینە چییە؟ ئارتۆ ئەم پرسیارەی ئاڕاســـتەی خۆی دەکرد و وەڵامەکەیشی چییەتی ڕەهەندی بلیمەتی شـــێتی بوو، شێت ئەو مرۆڤەیە کە شێتبوونی هەڵبژاردووە و ناپاکی لە بیرۆکەیەکی حاشا هەڵنەگر دەکات کە لە بارەی شـــەرەفی مرۆڤایەتیەوەیە، بۆیە کۆمەڵگا حوکمی لە ناو بردنی بەسەر تەواوی ئەو کەسانەدا سەپاند کە بۆ پاراستنی بوونی خۆی دژایەتیانی دەکرد.ئارتۆ سوکایەتی دەکرد بەو شـــێتییەی کە دەدرانە پاڵ ئەو بلیمەتانەی کە لە ئاســـۆی کۆمەڵگەکانیاندا شـــوێنیان نەدەبۆوە، ئارتۆ هەمیشە دووپاتی دەکردەوە " پزیشـــکە دەروونییەکان ســـوورن لەســـەر لەناوبردنی

بلیمەتـــەکان" ئەمەی لەکاتێکدا ووت کە ناوی خرابووە نێو لیســتی نەخۆشەکانی نەخۆشـــخانەی دەروونییـــەوە، ئەو پێی باشبوو لە نێو نەخۆشـــخانەدا بمێنێتەوە و ئانارشـــی کۆمەڵـــگا نەبینێت. ئارتۆ کاریگەریەکی زۆر ســـەیر و ئاڵۆزی لە بـــارەی مرۆڤایەتیەوە بە جێهێشـــت، ئەو کاتەی دەگەیشـــتە ئەوپەڕی دۆخەکانی خۆی، یا ئەو دەمەی لـــە بارەی تێپەڕ بوون بەســـەر ڕووی تیژی ڕاستەقینەدا دەیویست گوتاری خۆی پێشکەش بکات. پێی وابوو بیرۆکەی بوونی ئەو هەڵگری تـــەواوی هەڵەکانی جیهانـــە، ئەمەش دووچـــاری ئێـــش و ئازارێکـــی زۆری کـــرد، بڕوای وابوو ژیـــری و دانایی لە ئازارچەشتن لە تخوبە دوورە دەستەکانیدایە " مـــن تێدەفکـــرم ...بلیمەتی چییە؟"، ئارتـــۆ کاتێك منداڵ بوو (ناناکۆی) یان پێدەووت واتـــا (نازدار) بەڵام خۆی ئەوە ڕەت دەکاتەوە کە منداڵێکی نازدار بوبێت، پێیوابوو ئەو (ناناکۆ) یەی کە نەیتوای لە ساویلکەیی هۆشیاری مرۆڤ دەربازی بێت، نیشـــانەی شـــێتبوونێکی تەواوی پێی بە خشـــیووە، (نیتچـــە) دەڵێت "با ئاگاداربیـــن لەوەی کە پێمانوابێت جیهان بوونەوەرێکی زیندوو بێت و پێویســـتە بە چ ئاڕاستەیەکدا گەشە بکات" هەر بۆیە ئاڕتۆی بە شێت لە قەڵم دەدا.

وەرگێڕانی: شانۆکار

ئارتۆ فەیلەسوفی شانۆ

نیهاد جامی

تێگەیشتنی ئارتۆ بۆ شانۆ بەتەنیا خەونێك نەبوو بۆ شانۆیەك كە ئەو دەیویست بێتە دی، بەڵكو ئەو خەونە لای ئەو یۆتۆپیایەك بوو نەهاتبووە دی، بۆیە باوەڕی وابوو شانۆ تا ئێستا لە دایك نەبووە، چونكە واسەیری شانۆی دەكرد كە دەبێ توانای مرۆڤ بیهێنێتە دی، نەك فرمانی یەزدان بێت بەسەر مرۆڤ، هەر بۆیە ئەو شانۆیەی كە ئارتۆ بەدوای دەگەڕا زیاتر شانۆیەك بوو لە نموونەی مرۆڤی باڵای نیتچە وە نزیك بوو، ئەوەش وای كرد شانۆی ئەزموونگەری بە تێگەیشتنێكی تردا بڕوات، بەوەی گەر هەر ئیزافەیەك لە شانۆدا ئەزموون بێت، ئارتۆ هات ئەو تێگەیشتنەی بەتەواوی هاودژ كردەوە، ئەوەش لەڕێگەی كوشتنی یەزدان لە شانۆدا، بەو كوشتنە توانی هێز بۆ مرۆڤ بگەڕێنێتەوە، چیتر شانۆ لای ئەو بریتی نەبوو لە هێزی ئاسمان بەسەر مرۆڤ، بەڵكو دیدی غەیبانی لە شانۆدا تێكشكاند، لەڕێگەی كۆتایی هێنان بە دەسەڵاتی ووشە، ووشە نەیهێشتووە شانۆ مومارەسەی ئازاد بوونی خۆی بكات، ووشە سەرەنجام شانۆی كۆتی ناو یاسای پەرستگا كۆنەكان كردبوو، گەڕانەوەی ئیرادە بۆ مرۆڤ لەڕاستیدا ئازاد بوونی مرۆڤ بوو لە یاساكانی پەرستگا ئاینیەكان،

تێگەیشتنی ئارتۆ بۆ شانۆ ڕەخنەگرتن بوو لە شانۆی تازەگەری، ئەو ڕەخنەگرتنە بووە هۆی لەدایكبوونی ڕێرەوو ئاراستەی جیاوازی ئەزموونكاری بۆ شانۆ، بۆیە شانۆ بۆ ئەو لەدایكبوونی هونەرێكە كە پێشتر ئامادە بوونی نەبووە، ئەوە مێژووی ڕاستەقینەی شانۆی ئەزموونگەریە، ئەزموونێك لە پێناو شانۆ خۆیدا، بەواتای ئەوە ئیزافە بەخشین نیە بە شانۆ، بەڵكو خوڵقاندنی شانۆیە، چونكە ئەوەی ڕێگر بوو لەبەردەم بوونی شانۆ، ئەوە بە تەنیا ووشە و حیكایەتەكانی نەبوو، كە دەبوونە مایەی پێكەنین و خەوبردنەوەی بینەران بەرامبەریان، بەڵكو ئەو دیدەی بڕوای وابوو شانۆ دەیەوێ لەو ڕێگەیەوە لاسایی ژیان بكاتەوە. ئەوەیان گرفتی سەرەكی بوو، ئارتۆ نەك تەنیا شانۆی بە لاسایی كردنەوەی ژیان ناو نەبردەوە، بەڵكو چەمكی ژیانی بۆ خۆی بەلاسایی كردنەوە سەیر كرد.

كاتێ شانۆ لاسایی ژیان نەكاتەوە، بەهۆی ئەوەی ژیان خۆی لاسایی كاری بێت، ئەو ساتە پەیوەندی نێوان ئەكتەر و بینەریش بە تەواوی گۆڕانی بەسەردا دێت، ئەو گۆڕانەش لەسەر ئاستی پەیوەندی ئەو دوانە بە تەنیا نامێنێتەوە، بەڵكو پەیوەستە بە لێدان

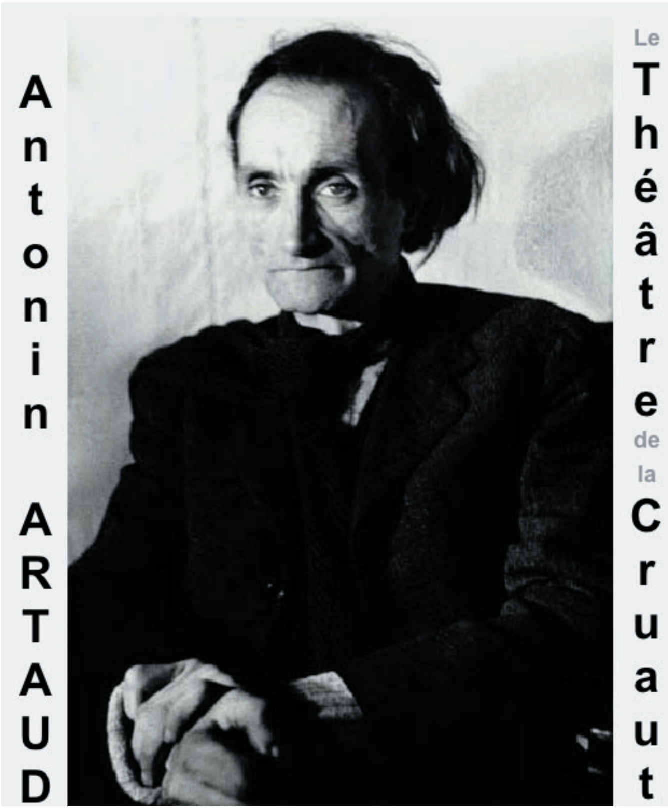

فەیلەسوفی شانۆ

لە سێنتەری ڕابردوو بۆ پێكهاتی نمایش، كە شانۆ لە دەقەوە سەرچاوەی دەگرت، لەو ڕێگەیەوەش زمانی شانۆ زمانی تێكستی ئەدەبی بوو، ئارتۆ لە (مانیفێستی یەكەمی) شانۆكەیدا ئەو سێنتەرەی بە تەواوی هەڵوەشاندۆتەوە بەهۆی ئەوەی "كۆتایی بە دوورخستنەوەی شانۆ لە دەق، وە ئامادە كردنەوەی جۆرێك لە زمانێكی نایاب، كە بزاوت بكات لەنێوان جولە و فیكر" (١) لێرەوە لەوە دەگەین كە ئارتۆ ویستوویەتی شانۆ زمانێكی تایبەت بە خۆی هەبێت، زمانی مەشق و گەڕانی شانۆكار بێت نەك زمانی تێكستی ئەدەبی، بۆ ئەوەش بڕوای وایە "هەموو نووسەرە شانۆییە گەورەكان لەدەرەوەی شانۆدا بیریان كردۆتەوە" (٢) بەواتای ئارتۆ بڕوای وایە نووسەرانی شانۆ نەیانتوانیوە لەناو پرۆسەی شانۆ كەسێكی بیركەرەوە بن، ئەوەش بۆتە هۆی كوشتنی شانۆ، بۆیە شانۆ بەلایەوە پێویستە خاوەنی زمانێك بێت پرسیار و گومانی خۆی هەبێت، بەیەكداچوونێكی شانۆیی بێت لەنێوان فیكر و جولەدا، ئەوەش چارەسەرێكی جیاوازی شانۆیە لە ئەدەب، بەوەی شیعری لە دیالۆگەوە گۆڕی بۆ پانتایی،

شیعری پانتایی بە واتای شیعریەتی شوێن لەڕێگەی سیستمی ڕێکخەری نێو ماتریالەکان و جەستەی ئەکتەر، ئەوەش لە دایکبوونی زمانی بینین بوو، زمانێك لە هەناوی پانتایی دێتە بوون، نەك لەناو دەمی ئەکتەر، ئەوەش زمانێك بوو کە شانۆی یەکسان دەکردەوە بە میتافیزیکیا، چونکە دەیویست لە شانۆدا میتافیزیکیا بنیات بنێت، ئەوە میتافیزیکیای ڕاستەقینە بوو کە بریتی بوو لە میتافیزیکیای ووشە و گوزارشت، بەڵام نەك بەو مانایەی کە ئینتیمای تەواو بۆ چەمکی ڕاستەقینە بکات، بەڵکو ئەو میتافیزیکایە دەکەوتە ناو هەرەشەی ڕەخنەی توندەوە، ئەوەش بەلای ئارتۆ دژایەتی بۆچوونەکانی نەبوو، هێندەی پێی وابوو تەنیا ئەوانە بۆیان هەیە ڕەخنە لە میتافیزیکیا بگرن، کە بڕوایان بە ئاینە.

شاعیریەتی شوێن بەهۆی ئەوەی لە خەونەوە لەدایك دەبێت، بۆیە شانۆکەی زیاتر وابەستە کرد بە خەونەوە، خەون پێویستی بە دیدێکی تەئویلکاریانەیە بۆ میتافیزیکیا، بۆ پاراستنی بەشێك لەو ڕەهەندە میتافیزیکیەی خەون.

هەموو ئەمانە بەرەنجامی هاتنە دی پەیوەندیەکی نوێیە لەنێوان بینەر و شانۆ، دیارە کاریگەری ئەو شانۆیە لەسەر بینەر هەوڵێکە بۆ پاکژکردنەوەی ڕۆحی ئەو بینەرە لەڕێگەی سرووتەوە، شانۆ بۆ بینەر بەو تاعونە ناو دەبات کە دەتەقێتەوە، پڕۆسەی تەقاندنەوەی تاعون. پڕۆسەیەکی پاکژبوونەوەی ڕۆحی هەریەکە لە ئەکتەر و بینەرە بۆ مرۆڤێکی جیاواز، ئەو مرۆڤەی لای فەیلەسوفی ئەڵمانی فریدریك نیتچە بە (مرۆڤی باڵا) دەیناسین، ئارتۆ ئەو مرۆڤە لە خودی خۆی دەگوازێتەوە بۆ ئێمەی ئەکتەر و بینەر، بەمانای خۆی ناکاتەوە بە سێنتەر، بەڵکو ئەو دژی بە سێنتەر کردنە، ئەو بە دژکردنەوە وای کردووە دوالیزمی (ئارتۆ/ شانۆ) بێنێتە کایەوە، ئەو بەدوالیزم ناوبردنە جیاوازە لەو هاوکێشەیەی کە (جان لۆی بارۆ) شانۆی ئارتۆ دەگۆرێتە سەر (مرۆڤ/ شانۆ) چونکە ئارتۆ سێنتەر دەداتەوە شانۆ، شانۆش ژەهرێك دەدات بە ئارتۆ کە ژەهر خواردنێکی (سوکرات) یە بۆ ئەبەد نەمریی پێ دەبەخشێت، ئەو نەمرییە بە سێنتەر کردنەوە نیە، بەڵکو بنیاتی گوتاری ئەزموونگەریە بۆ شانۆیەکی فەلسەفی. چونکە سەرەڕای فەلسەفی، بەڵام دوالیزمەکە ناتوانێت هەریەکە لەو دووانە لەناو ئەویتر بتوێنێتەوە، بەهۆی ئەوەی "چیرۆکی ئارتۆ و هونەری شانۆ هەمان چیرۆکی سیزیف و بەردەکەیەتی" (٣) ئەگەر سیزیف لەدوا لوتکە بەردەکەی غلۆر بێتەوە، ئەوا پڕۆسەی غلۆر بوونەوە لای ئارتۆ، بەتەنیا هەوڵدانێکی سەرلەنوێ نیە، بەڵکو پڕۆسەیەکە دەبێتەوە خاڵی پشکنین و وەرچەرخان، ئەوەش گومانی شانۆیە لە وەستان و گەڕانێکی ئەزموونکاریانەی بۆ دوای خۆی بنیاتنا، کە وەك دەروازەیەك بۆ جیهانی نەزانراوو گەڕان بەدوای شتە ئاشکرا نەکراوەکان بڕوات. چونکە ئارتۆ بەتەنیا خۆی وەك سیزیفێك دەرناخات، بەڵکو ئەو دوای گەشتە سەرسوڕهێنەرەکەی بۆ وولاتی مەکسیك کە پێی وابوو ئەوێ سەرەتای گەشتە کولتوریەکەیەتی لە شانۆدا، چونکە لەو گەشتەیدا زۆر تێگەیشتنی بۆ شانۆ گۆڕا تەنانەت چتر خەونی بەرەو کولتوری ژاپۆنیش هەنگاو نەنا، هەر بۆیە سیناریۆیەکی نووسی بەناوی (تالانکردنی مەکسیك) ئەو کارەی بووە هۆی ئەوەی بەشێکی تر لەدیدی ڕاستەقینەی ئەو بۆ شانۆکەی ڕوون بکاتەوە، چونکە ئەوەتە لە بیرۆکەی ئەو پڕۆژەیەدا ئاماژە بۆ دۆخی بەر لە تەکنەلۆژیا دەکرێت کە ڕۆح تیایدا کوژراوە، هەر لەسەرەتاوە ئازاد بوونی ڕۆح دەبینین، لەڕێگەی ئەشکەوتی کۆنی مرۆڤ و ئامادە بوونی لادێ (٤) هەستی دەکرد بەوەی توانیویەتی پەی بەو نهێنیە بەرێت بۆیە خۆی وەك پێغەمبەرێك لە شانۆدا دەبینی، دوای گەڕانەوەی گەشتەکەی لە مەکسیك کتێبێك دەنووسێت، خۆی وەك پێغەمبەر ناو دەبات، بۆ ئەوەش لە پەیوەندی خودا و مەسیح قسە دەکات، دەیەوێ خۆی بە مەسیح ناو بەرێت، بەڵام مەسیحێك دوور لەمانا ئاینیەکەی. لەوەشدا دیسان تێبینی ئەوە دەکەینەوە کە نزیکیەکی زۆر هەیە لەنێوان ئارتۆ و نیتچە، بۆیە ئەوە لەڕاستیدا بیرۆکەی کوشتنی یەزدانی نیتچەیە، کە مرۆڤ شوێنی دەگرێتەوە، ئارتۆ خۆی بەو پێغەمبەرە ناو دەبات، بەڵام خۆ پێغەمبەرێکی ئاینی نیە، بەڵکو پەیامهێنێکی نوێی شانۆیە، ئامادەیی خۆی نیشان دەدات بەوەی وەکو مەسیح جەستەی خۆی بکاتە قوربانی ئەوانیتر، وێناکردنی ئەو کارەکتەرە بۆخود، بەتەنیا پێشنیاری وێنەی یاخیەکی شانۆیی نیە، بەڵکو وێناکردنێکە ناوزەد دەکرێت بەلادان لە سیستمی کۆمەڵایەتی، ئەو لادانەش سزاکەی بە توندکردنی لە شێتخانە کۆتایی دێت، نۆساڵ ژیان بردنە سەری لە شێتخانە ئارتۆی دڵنیاکرد لەوەی کۆمەڵگای مۆدێرنیتی کۆمەڵگایەکە دژی داهێنەران، چونکە پایەکانی مۆدێرنیتی لەسەر سڕینەوەی ئەویتر درووست بووە، بۆیە زۆر سەیر وێنەی ئەشکەنجەدانی خۆی لەنامەیەکدا بۆ بیکاسۆ دەنووسێت "بەرێوەبەرایەتی پۆلیسی نەخۆشخانە دەروونییەکانی فەرەنساش دەستیان لە ئازاردانم هەڵنەگرت، تەمەنم پەنجا ساڵە، دانیشتووی (ئیڤەری) م پێنج ساڵی تەمەنم لە گرتووخانەدا بردەسەر، ئەمە سەرباری بەدخۆراکی و برسییەتی و لە بەرکردنی کراسی تایبەت بە شێت،

ماوەی پێنج مانگیش بەردەوام لە ڕێی ترشی (حامز) ی سەنادیر و سیانۆری پۆتاسیۆم ژەهراوی دەکرام، پاشان دوو ساڵی درووست لە (ڕۆدز) لە کارەبا دەدرام، نزیکەی پەنجا جار لە هۆش خۆم چووم، پشتیشم دووجار بە چەقۆ پێکراوە، هەروەهاشوینەواری ئەو کوتەکە ئاسنینەی پێوە ماوە کە لە ساڵی **١٩٣٧** لە شاری دبلن لێیاندام و بڕبڕەی پشتیان دوو لەت کردم، دەمەوێ بڵێم لەم بارودۆخەدا پەلکێشکردنی جەستەی خۆم ئاسان نییە" (٥) ئەوە لەکاتێکدا دوا ساڵەکانی تەمەنی وای لێ دێت، ترس لەو ئەشکەنجەیە بگۆڕێت بۆ بێدەنگی، ئارتۆ هەست بە زەبروزەنگی کۆمەڵگا دەکات، بۆیە خۆکوشتن بەلایەوە پرۆسەیەك نیە خود پێی هەڵبستێت، بەڵکو ئەوە کۆمەڵگایە وادەکات خۆکوشتن بێتە پێشەوە، ئەو کە لە کۆتایی ڕۆژەکانی تەمەنیدا دەگاتە ئەوەی ڤان کوخ بە برای ڕاستەقینەی خۆی بزانێت، ئەوەش لەو باوەڕەوە هات کە "ڤان کوخ خۆی نەکوشت، بەڵکو کۆمەڵگا کوشتی، شێت نەبوو، بەڵکو کۆمەڵ شێتی کرد، کۆمەڵگا بەزەیی بەو کەسانەدا نایەتەوە کە بەجێی دەهێڵن و ڕەتی دەکەنەوە و بەجۆرێك سزایان دەدات کە دووچاری گۆشەگیریی دەبن و بەڕاستی شێت دەبن و دواجاریش بەویستی خۆیان دەمرن" (٦) ئارتۆ ئەگەر بەدوای مردنی ڕۆڵی کاریگەر و مەزنی لە نەخشەی شانۆی ئەزموونگەری دەربکەوێت، بەوەی بووە زەمینەیەکی تیۆری بۆ ئەزموونەکانی دوای خۆی (٧) بەڵام ئارتۆ لەڕێگەی تیۆرەکانیەوە توانی زانستێکی شانۆیی نوێ بێنێتە کایەوە کە (ئەنترۆپۆلۆژیای شانۆ) (٨) بوو. ئەنترۆپۆلۆژیای شانۆ خوڵقاندنی تیۆر و میتۆدێکی جیاوازی کارکردنە، گەڕانە لەناو ڕووبەرێکی ئاشکرا نەکراو، نووسینەوەی شانۆیە لەناو میتۆدێکی زانستی، ئەوە بەریەککەوتنی نێوان شانۆ و زانستە. زانستێکی مرۆیی لەناو شانۆدا وا دەکات ڕوانینێکی هاودژ بەرهەم بێنێت کە هەڵگری پرسیاری فەلسەفی بێت، پرسیار لە شێوەی ووتراوی نێو زمان خۆی بەرهەم ناهێنێت، بەڵکو پرسیار بەرەنجامی گەڕانەوەیە بۆ ناو سرووتی خێڵە بەراییەکان، ئارتۆ یەکەم بنەما تیۆریەکانی تیا خوڵقاند، بۆیە شانۆکەی بە شانۆیەکی ڕەخنەیی لە دژی شانۆی تازەگەری دەرکەوت، ئەوە سەرەتایەك بوو بۆ دەرکەوتنی شانۆیەك بە دژی تازەگەری، بە واتایەکیتر ئەوە لە دایکبوونی شانۆی پاش تازەگەری بوو (٩) گەر تازەگەری دەیویست لەڕێگەی دەیالۆگەوە خۆی بەرەو پێش بەرێت و تەکنەلۆژیا هۆکاری سەرکەوتنی بێت، ئارتۆ هات شانۆی گەڕاندەوە بۆ سرووتی خێڵ و کۆمەڵگاکان، بەتایبەت بۆ سرووتی کۆمەڵگا

سەرکێشی گەنجایەتی تا لوتکەی داهێنان

خۆرهەڵاتییەکان، هەر بەوەندەش نەوەستا بگەڕێتەوە بۆ ناو ڕابردوو، بەڵکو تاڕادەیەکی زۆر خۆر ئاوای بەجێهێشت و سرووتە خۆرهەڵاتیەکانی کرد بە گۆڕەپانی ئەزموونی شانۆیی، ئەو کاتانەی بەرەو کولتوری خۆر ئاواش بگەڕابایەوە، بۆ ڕابردوویەکی کۆن دەگەڕایەوە، ڕابردوویەك کە هێشتا تازەگەری سیما و خەسڵەتە کولتوریەکانی لێ نەسەندبۆوە، بەڵام بەهۆی ئەوەی تازەگەری خۆر ئاوایی کەمتر توانیبووی کاریگەری بەسەر خۆر هەڵات بەجێبێلێت، بۆیە زیاتر بەرەو کولتوری خۆر هەڵاتی گەڕاوەتەوە، گەڕانەوە بۆ کولتوری خۆر هەڵات خوڵقاندن و بنیاتنانی ڕووبەرێکی نوێ و جیاوازی ئەزموونی شانۆیی بووە، ئەزموونێك کە بە شانۆی توند و تیژی ناوی دەرکرد، کە مەبەستی توند و تیژیی نواندن نیە بۆ جەستە، بەڵکو بڕوای وایە کە ئەو شانۆیە ژیانە، بۆ ئەوەش دەڵێت "هونەر لاسایکردنەوەی ژیان نیە، بەڵکو ژیان بۆخۆی لاسایکردنەوەیە" (١٠) بۆیە ئەو ژیانە نوێیەی لەڕێگەی توند و تیژیەوە بنیات دەنرێت ئەوە دنیای هاتنەدی تیایدا سرووت پرۆسەی پاکبوونەوەی رۆحی تیا ئەنجام دەدات، بەهۆی ئەوەی شانۆی توند و تیژی ڕەهەندێکی فراوانی بۆ مرۆڤە، ئەوە وای کردووە ئەنترۆپۆلۆژیای شانۆی تیا بێتە بوون، ئەنترۆپۆلۆژیا لە توێژینەوە لە بارەی مرۆڤەوە پەڕیەوە بۆ گەڕانی مرۆڤ لە نێوان ژیان و مردن، ئەو ژیانەش بریتیە لە مرۆڤ، ئەو مرۆڤەی کە توانای خوڵقاندنی شانۆی هەیە، ئەوەش مانای وا نیە کە مرۆڤ لە شانۆدا لاسایی ژیان دەکاتەوە، وەك خۆی ئاماژە بۆ لاسایی کردنەوەی

ژیان خۆی دەکات، بۆیە شـــانۆ بۆ خۆی بریتیە لە ژیان، بەڵام ژیانێك بە تەواوی جیاوازە لە ژیانی شـــانۆی کلاسـیکی، کە لەسەر بنەما ئەرستۆییەکان هونەر بە لاسایکردنەوەی ژیان سەیر دەکرا، ئارتۆ بەهەمـوو شـێوەیەك ڕەفزی ئەوە دەکاتەوە، بەهۆی ئەوەی ژیان هەمیشـــە لەناو لاسایکردنەوە نوقمە، بۆیە شانۆ بۆ ئارتۆ پرســیارکردن و دارشـــتنەوەی تەواوی مانا باوەکانە بۆ تێگەیشتنی بەرایی لە شانۆ، لە دایکبوونی پرۆسەی خوڵقاندن و هاتنە ئارای پرۆســـەی جیاواز بوونە، کە داوای ئەوە دەکات شـــانۆ لە دەق دوور بخرێتەوە، ئەو دوور خســـتنەوەیە چەمکی موقەددەس لە دەق دەســـڕێتەوە، ســـڕینەوە هەڵوەشـــاندنەوەی دەسەڵاتی گوتاری دەقە، کاتێ ئەو گوتارە ئامادە بوونی نەما دەکەوێتە نێو پرۆســـەی جولە و فیکر، ئەوە بیرۆکەی سەرەکی ئەزموونی ئارتۆ بوو، بنیاتنانی زمانێکی نوێی شـــانۆیە، زمان سنوری ووشە دەبڕێت، لە پانتایی بنیات دەنرێتەوە، بارگاویکردنی زمانـــی مرۆڤی ســـەرەتاییە بـــۆ زمانێکی شـــانۆیی، بەڵام بارگاویکردن لەناو سیستمی دەلالی لەڕێگەی پەیوەندی کردن بـــە پانتایی و بە ماتریالە بینراوەکانەوە دەخوڵقێنرێت. ئەوەش بە مەبەستی پرۆسەی کەشفکردن و دارشتنەوەی زمان و ئیستاتیکا بوو، چونکە دەیویست لەڕێگەی خوڵقاندنەوەی زمانی مرۆڤی سەرەتاییەوە لە کایەیەکی جوانکاریەوە بەرەو کایەیەکی کولتوری هەنگاو بنێت. (١١) ئەنتروپۆلۆژیا پەیوەندی نێوان شـــانۆ و هۆڵ بە تەنیا ناگۆڕێتە ســـەر پرۆسەیەکی هاوبەشی نمایش، بەڵکو ئەو پرۆســـەیە ئامادە بوونـــی پەیوەندی ئەنتروپۆلۆژی نێوان ئەکتەر و بینەرە لەسەر بنەمای ئاشکرا کردن لەنێو سرووتدا، بەوەی هەریەك لە ئەکتەر و بینەر بەدوای ئاشکرا کردنی خۆی دەگەڕێت، بە تایبەت بۆ ئەکتەر کە بەشـــدارێکی ڕاستەوخۆی ناو ســـرووتە، بینەریـــش لەناو ئەو ســـرووتەدا بەتەنیا بە دوای ئاشـــکرا بوونی خودی خۆی ناگەڕێت، هێندەی مەبەســـتی گەیشتنە بە میتا ئاشکرا بوون، بۆ ئەوەی جیهانێکیتر بۆ بوونی خۆی بدۆزێتەوە، ئەوەش ئەو تاعونەیە کە ئارتۆ وەك ستراتیژی شانۆکەی لەو پەیوەندیە ئەنتروپۆلۆژیە بەرهەمی دێنێت، چونکە بینـــەر بەدوای پاکبوونەوەی لەو تاعونـــە، کە ڕزگار بوون لەو تاعونە کاری شـــانۆیە، بەدوای ڕزگار بوونی بینەر دەیەوێت لە بوونی میتافیزیکی خۆی دەرچێت و بوونێکی نوێ بدۆزێتەوە، ئـــەوەش زیاتر لە بیرۆکەی (مرۆڤی بـــاڵا) ی نیتچە نزیکمان دەکاتـــەوە، ئـــەو نزیك بوونەوەیـــە بە تەنیـــا گریمانەیەکی نێو تێگەیشتنی ئێمە نیە، کە شـــیاوی گومان کردنی ڕووکەشانە بێت، بەڵکو تێگەیشـــتنێکی فەلسەفیشە، چونکە لەزۆر ڕووەوە

تێکشکاندنی مانا ئایینییەکانی خاچ

ئەو کاریگەریە فەلسـەفیەی نیتچە بەسەر تێڕوانینی شانۆیی ئارتـــۆ دەرکەوتووە، ئەگەر تازەگەری پایەکانی خۆی لەســـەر عەقـــڵ دامەزراند و نیتچەش بە یەکەم ڕەخنەگر لە تازەگەری دەرکەوتبێت، بەوەی چۆن پرۆژە گومان کاریەکەی دیکارت "من بیـــر دەکەمەوە، کەواتە هەم" بە بنەمای تازەگەری خۆر ئاوایی دادەنرێـــت، ئەوەی عەقـــڵ خاوەنی بێـــت تازەگەریە و ئەوەی تازەگەریش بێت بەرهەمی عەقڵـــە، ئاواش ڕەخنەی نیتچە لە عەقلانیەتی خۆر ئاوایی بە سەرەتای ڕەخنەگرتن لە تازەگەری دادەنرێت.

وەك چۆن ئەوەش لای ئارتـــۆ دەبینین کە کارکردن و پرۆژە ئەزموونکاریەکەی یەکەم ڕەخنەی تیۆری و پراکتیکی شانۆیە لەدژی تازەگەری شـــانۆیی، بە مانـــای هەر یەکە لە ئارتۆ و نیتچە بە خاوەنی بنەما تیۆریەکانی ڕەخنەگرتن لە تازەگەری دادەنرێـــن، ئەو بنەمایـــە وای کردووە ئارتـــۆ زۆر کاریگەری نیتچەی بەسەرەوە بێت، بەهۆی ئەوەی (مرۆڤی باڵا) ی نیتچە چەمکێکە لەپشـــت تێگەیشـــتنە ئەزموونکاریەکەی وەستاوە، ئەوەیان چۆن؟ ئەگەر ئارتۆ لە شـــانۆکەیدا لەڕێگەی سرووتەوە مەبەستی تەقاندنەوەی ئەو تاعونەی ناخی ئەکتەر و بینەر بێت، بینەر لەو پرۆســـەی پاکبوونەوەیە بـــەدوای بوونێکیتر بگەڕێت بۆخۆی، ئەو بوونە خەون بینینە بە جەستەیەکی بەرهەم نەهاتوو گەڕانە بەدوای بوونێکی نوێ کە نیتچە ناوی ناوە مرۆڤی باڵا، ئەو مرۆڤە لای هەردووکیان پەیوەستە بە مردنی میتافیزیکیاوە، دیارە ئەو مردنە کە نیتچە خستیە ڕوو چەمکێکی فراوانی هەیە

تەنیا وابەستە نیە بە مردنی یەزدان بەڵکو "مردنی ئەوانەشە کە پەیوەست و پاشکۆی ئەو بوونەن، بۆیە ئەوە مەسیح نیە بە تەنیا دەمرێ، بەڵکو کلێسا و مرۆڤیش بەشدارن لەو مردنە، بە مردنی مرۆڤ پێشنیاری مرۆڤی باڵای خستە ڕوو، چونکە عەقڵ ئەو پەرستگایە بوو کە لە هەڵوەشاندنەوەی دەبێت ڕەخنەگرتن لە عەقڵ ببێ بە پەرستگای نوێ کە ئەو قەدەر و پێشهاتانەی پەرستگا کۆنەکان دەیانبردەوە ئاسمان، ئەوا لە هاتنی مرۆڤی باڵا، ئەو مرۆڤە بۆخۆی دەبێ چارەنووس و قەدەری خۆی دیاری بکات" (١٢) بەڵام دەروازەی فیکری نیتچە وابەستەیە بە مردنی یەزدانەوە، وەك چۆن ئەوەش دەروازەی شانۆکەی ئارتۆیە بەهۆی ئەوەی "شانۆی توند و تیژی یەزدانی لە شانۆ کردۆتە دەرەوە" (١٣) لەلای ئارتۆ پاککردنەوەی شانۆ لە میتافیزیکیا سەرەتای ڕاستەقینەی لە دایکبوونی شانۆیە، ئەو پێکگەیشتنەی نێوان نیتچە و ئارتۆ بەرەنجامی ئیشکردنەوەیە لەسەر چەمك و بنەمای تیۆری، ئەگەر لای جیل دۆلۆزی ناسراو بە فەیلەسوفی نەوەی نیتچە پرسیاری فەلسەفە چیە؟ بریتی بێت لە فەلسەفە خوڵقاندنەوەی چەمکە، ئەوا دەبێت بڵێین چەمکە نیتچەییەکان سەر لەنوێ لەناو شانۆ بە مانا و دەلالەتی نوێ دەخوێنرێنەوە، ئەگەرچی چەمکەکان لە ڕووی پرۆسەی ناونانیش گۆڕانیان بەسەردا بێت، بەڵام لە کرۆکدا چەمکی نیتچەیین، بۆیە چەمکی (توند و تیژی) ئارتۆ نە بەتەنیا شانۆیەکی خاڵیە لە تێگەیشتنی فەلسەفی، وە نە چەمکێکی فکری و ئەنترۆپۆلۆژی ڕووتە، بەڵکو ئەو چەمکە زیاتر لە چەمکی (هێز) ی نیتچە وە نزیکە، کە هێز مەعریفە بەرهەم دێنێت، کە لای میشێل فۆکۆ چەمکی هێز دەگۆڕێت بە دەسەڵات، ئەوە دەسەڵاتە مەعریفە بەرهەم دێنێت، بەڵام ئەو مەعریفەیە لای ئارتۆ چۆن بەرهەم دێت؟ ئارتۆ لەسەر چەمکی مەعریفە ناوەستێت هێندەی ئەوە توندو تیژیە شانۆ بنیات دەنێت، بەمانای مەعریفەکە شانۆیە، بۆیە ئەو کاتەی دەڵێت نە شانۆ بوونی هەیە و نە سەما ئەوە بۆ نەبوونی ئەو توندوتیژیە دەگەڕێتەوە، لێرەدا نەبوونی شانۆو بوونی لە ڕێگەی توند و تیژیەوە ئەو بوونە وابەستەیە بە مەعریفە (شانۆ) وە. ئامادە بوونی فرە جەستەیی لەناو سرووتدا وێنەیەکی ئەنترۆپۆلۆژیە، لە شانۆدا وەزیفەکەی لەڕێگەی فرە جەستەیی ئەکتەر لەناو سرووت دەردەکەوێت، لەو سرووتەدا جەستە بە تەنیا نوێنەرایەتی ڕەگەزەکەی خۆی ناکات، هێندەی جەستەیەکە هەڵگری هەردوو ڕەگەزەکەیە، جەستە. جەستەیەکی نێرە مووکە، جەستەیەکە لەناو زەمەنی غەیبانیدا دەژی، سنورێکی نیە بۆ دونیای حەرام، جەستە لەناو سرووت جەستەیەکی حەرامکراو نیە، جەستەیەکە لەڕێگەی جولە کردن خۆی ئازاد دەکات "دەتوانێت بەرەنگاری ترس بێتەوە، لەگەڵ غەیبانیەت بچێتەوە ناو پەیوەندیەوە" (١٤) ئەوەش بە مەبەستی گەیشتنە بە ڕەگ و ڕیشە کولتوریەکان، کە دەبێتە کەنالی نێوان حەقیقەت و پێچەوانەکەی، بۆیە ئەو جەستەیە سنوری ڕەگەزی خۆی بەجێ هێشتووە، ئەنترۆپۆلۆژیا لەو ڕێگەیەوە پرسیارەکانی خۆی لە بارەی جەستەی مرۆیی دەگوازێتەوە بۆ پرسیار لە جەستەی ئەکتەر، جەستەی ئەکتەر دەبێت بە جەستەی کولتوری، جەستەیەکە هەڵگری تەواوی ئەو کولتورەیە "کولتور نووسراو نیە، وەك ئەفلاتون دەڵێت (فکر لەو ڕۆژەوە لە دەستدرا کە یەکەم ووشەی نووسرایەوە) ئەگەر نووسیمان، مانای فیکر قەدەغە دەکەین لە جولە کردن لەناو فۆڕمەکان، بەو پێیەی هەناسە دانێکی فراوانە" (١٥) شانۆ بۆ ئارتۆ هەمان وەزیفەی هەیە، شانۆ بەلایەوە نووسراو نیە و وەك کولتور دەخوڵقێنرێت. پرۆسەی خوڵقاندن لەناو ریتوالدا ساتەوەختی ئامادە بوونی جەستەیە لە زەمەنی غەیبانی و دابڕانیەتی لە زەمەنی دەرەوەی سرووت، ئەوەش ئیشکردنەوەیەتی لەسەر چەمکی سرووت، خوڵقاندنی پەیوەندی جەستەکان بە یەکتریەوە، لە جەستەی تاکەوە بۆ جەستەی کۆ، لە جەستەی کۆ وە بۆ جەستەی تاك، لە جەستەی نێرەوە بۆ جەستەی مێ، لە جەستەی مێینە شەوە بۆ جەستەی نێر، هەموو ئەو پەیوەندیە جەستەییانە ئامادە بوونی گوتاری ئەنترۆپۆلۆژی شانۆیە لەناو چەمکی سرووت لە ڕێگەی جەستەی ئەکتەرەوە چڕ دەکرێنەوە، (١٦) مانای جیاواز و نوێ دەبەخشن، مانایەك پەیوەستە بە شانۆ وەك پرۆسەیەکی ئیبداعی و زانستی، ئەوەش گۆڕینی شانۆیە لە نووسینەوە بۆ خوڵقاندن.

پەراوێز و سەرچاوەکان

(١) البيان الاول/ انطوان ارطو، نظريه المسرح الحديث، تقديم و تحرير: اريك بينتلي، ترجمه: يوسف عبد المسيح ثروت، دار الشؤون (بغداد) الطبعه الثانيه ١٩٨٦، ص٤٧

(٢) شانۆی توند و تیژی لەنێوان تیئۆر و پراکتیکدا/ دانا ڕەئوف، ئەمینداریەتی گشتی ڕۆشنبیری و لاوان، ١٩٨٨، لا ٤٠

(٣) ئانتوانین ئارتۆ و شانۆی توند و تیژی/ جەلال ستاری، وەرگێڕانی (پێشرەو حوسێن) زنجیرەی کتێبی گیرفانی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، ٢٠٠٢/ لا ١٣